

Ablonczy Balázs, Bárdi Nándor

HATÁRON TÚLI MAGYAROK: MÉRLEG, ESÉLY, JÖVŐ

E kötetnek – a Sólyom László köztársasági elnök kezdeményezte *Határon túli magyarság a 21. században* című konferenciasorozat nyomán – az a célja, hogy a konferenciákon megjelentett kutatási eredmények társadalom- és nemzetpolitikai tanulságait összegezze. Ezzel egy remélhetőleg megújuló nemzetszemlélet, illetve ezen belül a határon túli magyar kisebbségekkel kapcsolatos új szemlélet kialakulásához járul hozzá.

A kötet célja egy független, szakértői beszédmód megjelenítése, amely hozzájárulhat ahhoz, hogy a saját világunkról tárgyilagosabb, realisabb képünk legyen, és hogy szándékainkat, elképzeléseinket, célkitűzéseinket is ehhez alakítsuk. A kötet tehát nem valamifajta nemzetstratégiát kínál, hanem társadalmi-gazdasági folyamatok és szükségletek megértését és az ezek kezelésére szolgáló keretek kijelölését. Nyilvánvaló azonban, hogy egy követhető és befogadható új magyarság- és identitáspolitikai beszédmód és szemlélet kialakítása rendkívül fáradtságos feladat, amely hosszabb távon járhat csak sikerrel. Az is egyértelmű, hogy nem lehet eltekintetni a magyar kisebbségek kérdésében a történelmi előzményektől, ugyanakkor nem lenne célravezető a témát kizárólag a magyar történelem és különösen Trianon felől értelmezni. A trianoni békeszerződés meghaladásának általános hogyanja helyet, ugyanis a 21. század elején az a kulcskérdés, hogy itt és most milyen lépésekre van szükség a magyar kisebbségi kérdés kezelésében.

1. A PROBLÉMA MEGFOGALMAZÁSA

A kisebbségben élő magyar nemzetiségű emberek és közösségek problémaköre öt adottságban ragadható meg.

a) A magyar állam és a magyar nemzet határai a trianoni békeszerződés következményeként nem esnek egybe, bár meg kell jegyezni, hogy ez – kisebb mértékben ugyan, de – 1918 előtt is így volt. 1918–1920-ban a történelmi Magyarország szétesésével a volt magyar állampolgárok egy része az új nemzetállamokban a többségi nemzet tagjaként lett állampolgár, míg jelentős magyar nemzetiségű tömegek váltak kisebbségivé ezekben az országokban. A *közép-európai magyar kisebbségi közösségek* tehát egy politikai döntés és nem egy társadalomtörténeti folyamat révén jöttek létre, egyfajta kényszerközösségként, ám napjainkra regionális kisebbségi közösségekké váltak, saját intézményességgel és saját integráló azonosságtudattal.¹ Ennek során az adott országok nemzetépítő törekvéseire és belső modernizációs kihívásaira válaszolva szétfejlődtek egymástól és Magyarországtól. Ez a folyamat azonban az egységes magyar irodalmi nyelv megszületése, a nemzetépítés nagy közös élményei (1848–1849, a dualizmus magyar államépítése stb.), tehát a 19. századi értelemben vett egységes magyar nemzet létrejöttét követően zajlott le.² Ez alól kivétel a moldvai magyarok esete, akik kimaradtak a magyar nemzetépítésből, hiszen a 19. században is a magyar államon kívül éltek. A nemzet egységes és közös emlékezetének példái a magyar történelem (emlék)helyeinek és a kulturális örökségnek az a része, amely ma már Magyarország határain kívül található. Ugyanez érvényes a szomszédos nemzetek kulturális emlékhelyeinek egy részére is, amelyből természetszerűleg következik, hogy a Kárpát-medence: közös hazánk.

Az együvé tartozás tudatát a közös történelmi élményeken túl az első két-három generációban még a közös államiság tudata, a revízió lehetősége is erősítette. Emellett Magyarországon az I. világháború vége óta mindig is fontos szerepet töltek be a határon túlról származó családok kapcsolatrendszerei, illetve a leszármazottak emlékezete (1918 és 1923 között 420 ezer, 1944–1945-ben 267 ezer, az utóbbi két évtizedben pedig 150 ezer fő települt át a határon túli magyar lakta területekről Magyarországra). Harmadrészt mindig meghatározó volt a külhoni magyarság részéről Magyarország, mint „anyaország” felé fordulása és elvárása, hogy a magyar állam segítse a kisebbségi közösséget problémái megoldásában.

¹ A kényszerközösség kifejezés nincs ellentétben azzal, hogy az 1920-ban elcsatolt területeken – elsősorban Erdélyben – létezett az előtt is regionális különállás és önszerveződés. Az impériumváltás azonban alapvetően új helyzetet teremtett, és új társadalmi folyamatokat indukált.

² Itt a szétfejlődés arra utal, hogy, míg 1918-ig alapvetően egy kohéziós folyamat határozta meg a regionális különbségekkel bíró központok és Budapest viszonyát, addig a kisebbségi közösségek létrejöttével az adott ország integrációs politikája (amely a magyarság számára diszkriminációs, asszimilációs politikaként jelenhetett meg, hiszen nem intézményesített közösségként kezelték) és a saját közösség regionális integrálása, az önálló entitás kialakításának szükségessége megakasztotta ezt a folyamatot. Így ez a fajta szétfejlődés – a kisebbségi helyzetből adódó kereteken túl – nem analóg a svájci-osztrák-német és egyéb esetekkel.

b) A magyar kisebbségi közösségek népessége folyamatosan csökken, amely demográfiai, migrációs és asszimilációs okokra vezethető vissza. Településterületük is egyre szűkül, és az adott régiókon belüli társadalmi-gazdasági pozícióik is jelentősen meggyengültek. Ennek okai olyan társadalmi folyamatokra vezethetőek vissza, amelyek nagyrészt a kisebbségi lét hátrányaiból, az adott országok nemzetépítő törekvéseiből következnek. Ezt összefoglalóan *a magyar kisebbségek nemzeti, közösségi jövőjük bizonytalanságának* nevezhetjük. Ez alatt annak a hiányát értjük, hogy a magyar kisebbségek a saját, állampolgárságuk/szülőföldjük szerinti országaikban szerezhessék meg azt a státust, amelynek keretében nemzetiségüket a többségi polgártársaikkal azonos eséllyel élhetik meg és örökíthetik át utódaikra.

c) *A magyar-magyar kapcsolatok* tisztázatlansága egyéni szinten akkor válik problémává a kisebbségi magyarok számára, ha a Magyarországra történő áttelepülést választják, vagy itt hivatalos ügyekben járnak el. A magyarországi emancipációtól a kisebbségi léthelyzet megszűnését várják el, miközben a magyar állami intézményesség alapvetően egy külföldi állampolgárt lát az adott személyben, akit az aktuális idegenjogok keretei között kezel. A magyarországi társadalomnak – még a kisebbségi magyarság problémáira érzékeny részének is – pedig meglehetősen homogén a társadalomképe, hiszen ebben szocializálódott, és nincs megélt tapasztalata a kulturális pluralizmusról. Ez azonban a határon túli szereplők számára gyakran egy külső elvárásrendszert hoz magával, és mindkét felet új „mi” és „ők” határkijelölésre készíteti.³

d) Az etnokulturális közösség(ek)ről való beszéd a Horthy-korszak legitimációs rendszerében és közgondolkodásában meghatározó volt, míg a szocialista korszakban hosszas, kényszerű hallgatás után csak a hetvenes évektől kerültek fokozatosan a nyilvánosság elé a nemzetudat-viták és -kutatások. 1989 után emlékezet- és *identitáspolitikai kérdésekben a pártok között nem alakult ki konszenzus*. Ez elsősorban a Kádár-korszak illetve a rendszerváltás megítélése miatt alakult így. Ugyanakkor a rendszerváltás után nem jött létre a politikai közönséghez való tartozás szimbolikus és érzelmi oldala. Ezt a funkciót az identitáspolitikán belül óhatatlanul a határon túli magyarokkal kapcsolatos megnyilvánulások pótolták. Így a magyar-magyar kapcsolatoknak és a kisebbségi magyar közösségekről – mint nyelvi-kulturális alapon szerveződő közegről – közvetített képnek, tovább nőtt a szimbolikus, virtuális tartalma. A magyar állampolgároknak a határon túli magyarokhoz való viszonya, a magyar állam ezzel kapcsolatos kötelezettségei; az identitáspolitikai útkeresés kérdései a kilencvenes évek második felétől egyre komolyabb vitákat generáltak. Ezzel együtt is konszenzus mutatkozik abban, hogy a határon túli magyarok megmaradása Magyarországnak is érdeke és felelőssé-

³ A magyarországi vidék-főváros egyenlőtlen viszony köszön vissza abban a tapasztalatban is, hogy a kisebbségi magyar kapcsolattartási problémákat a vidéki városok, önkormányzatok szintjén jóval hatékonyabban képesek kezelni, mint az országos intézmények.

ge,⁴ kérdés persze, hogy a 20-21. századi társadalmi és politikai folyamatokat tekintve mennyiben lehet ez a felelősségvállalás hatékony.

e) *Magyarország és szomszédai viszonya* a térségben nem jelent biztonságpolitikai kockázatot, de a kisebbségi jövőkép bizonytalanság mellett szólnunk kell a környező országok (első sorban Szlovákia, Szerbia, Románia) politikai életében megjeleníthető „magyar veszélyről”, illetve a magyar kisebbség szándékaival kapcsolatos félelemkeltéstől. Mindezt politikai legitimációként lehet használni, ugyanakkor ez a kétoldalú kapcsolatokban, párosulva a magyar félelemekkel, a politikai hisztéria megjelenésével járhat. Ezek a konfliktusok elsősorban nem érdek-, hanem identitáspolitikai konfliktusok. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy míg Szlovákiában, Romániában és a Vajdaságban ezek meghatározóvá válhatnak, Budapesten ezek csak esetlegesen tematizálódhatnak.

2. A PROBLÉMA ÉRTELMEZÉSI KERETEI

2.1 A kisebbségi magyar közösségek

A magyar nemzethez való tartozás megítélésében konszenzusról beszélhetünk. Ez alapulhat egyrészt az önmeghatározáson (az a magyar, aki magát magyarnak vallja), másrészt az állampolgári hovatartozás (magyar állampolgárság) kritériumain. Az előbbi esetében általában kulturális nemzetről (etnikulturális közösségről), az utóbbi vonatkozásában politikai nemzetről (politikai közösségről) beszélhetünk.⁵

A határon túli magyarok kifejezés helyett – melyben a magyarországi nézőpont elsődlegessége nyilvánul meg – kifejezőbbnek tűnik a *kisebbségi magyar közösségek* megfogalmazás. A kisebbségi magyar közösségek önszemléletében a társadalomként való önmeghatározás (közösségi önkép) két tartalmi jegyet is hordoz. Egyrészt utal arra, hogy nem pusztán a kisebbségi sajátosságok és a hátrányok közös volta határozza meg a csoportot, hanem olyan entitásról van szó, amelynek a kulturális azonosságán túl a társadalmi, gazdasági, politikai pozíciói is fontosak, és problémái megoldásában ez az elsődleges, nem pedig a restaurációs, rehabilitációs jövőkép.⁶ Másrészt az elitek egyben létre is akarják hozni, építik a „kisebbségi társadalmat”, mint regionális projekteket, melynek során, etnikai alapon horizontális ún. ernyőszer-

⁴ Ez egyébként alkotmányos rendelkezésben is testet ölt [ld. az Alkotmány 6. § (3) bekezdését].

⁵ Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy az Alkotmány 29. § (1) bekezdése, mely szerint a köztársasági elnök ki-
fejezi a nemzet egységét, nyilvánvalóan ez utóbbira utal.

⁶ Bíró A. Zoltán: *Új víziót, más csomagolásban. Miről beszéljünk azoknak, akiket képviselünk?* Transindex, reply. transindex.ro/cikk=31 2007. A kilencvenes évek közepétől a közvélemény-kutatásokban a határon túli magyarok első helyre az egzisztenciális kérdéseket és nem a kisebbségi hátrányokat helyezik. Ugyanakkor a magyar kisebbségi pártok retorikája még mindig az etnopolitikai félelmekre alapozva próbál mozgósítani. Kiss Tamás: *Az RMDSZ és az erdélyi magyar választók*. Pro Minoritate, 2009/Tavaszi, 34-57.

vezeteket hoztak létre a saját közösségük nyelvi, kulturális igényein túlmutató integrálása érdekében.⁷ A közösség egyívé tartozásának tudatosítása nemzetesítő folyamat, és ez alapvetően megkülönbözteti azt a világnézeti, gazdasági stb. alapon szerveződő közösségek építésétől. Ennek az önszerveződésnek és intézményműködtetésnek különböző szinterei vannak: egyes régiók illetve helyi társadalmak, valamint a kisebbségi intézményesség alrendszerei (politikai képviselő, önkormányzati pozíciók, egyházi élet, nyilvánosság, oktatás, kultúra- és közművelődés, civil szerveződések, gazdaság). A közösség integráló erejét pedig gyakran a kisebbségi lét által erősen befolyásolt programok, ideológiák, valamint a többségi nemzettel és állammal szembeni folyamatos határtermelés jelentik, melyben szerep jut a Magyarországhoz való viszonyulás kifejezésének is.

2.2 Magyarország

A határon túli magyarokkal kapcsolatos politika 1920-tól mindig Magyarország identitás-problémáját, a hosszú távú közösségi célokban való konszenzusképtelenséget is jelentette, azaz a diskurzus nagyon sok esetben nem csak Erdélyről/Felvidékről/Délvidékről szólt, hanem a magyar elit és a közügyek iránt fogékony magyar értelmiség önmeghatározásáról is egyben. A revíziós jövőkép – azon túl, hogy a politikai rendszer legitimitációját szolgálta – elsődlegesen a történelmi Magyarország visszaállítását célozta meg, és az elcsatolt területeken élő magyarok problémái elsősorban az e melletti érveket erősítették. Ez a szemlélet megakadályozta, hogy magára a kisebbségi élethelyzet kérdéseire keressen a magyarországi politika hosszú távú válaszokat.

Az ötvenes évek első felében a magyar-magyar kapcsolatok a nemzetközi kommunista mozgalom érdekeinek rendelődtek alá többek között azáltal, hogy minimálisra korlátozták a határátlépés lehetőségét, és ezzel befagyasztották a magyar-magyar kapcsolatokat.

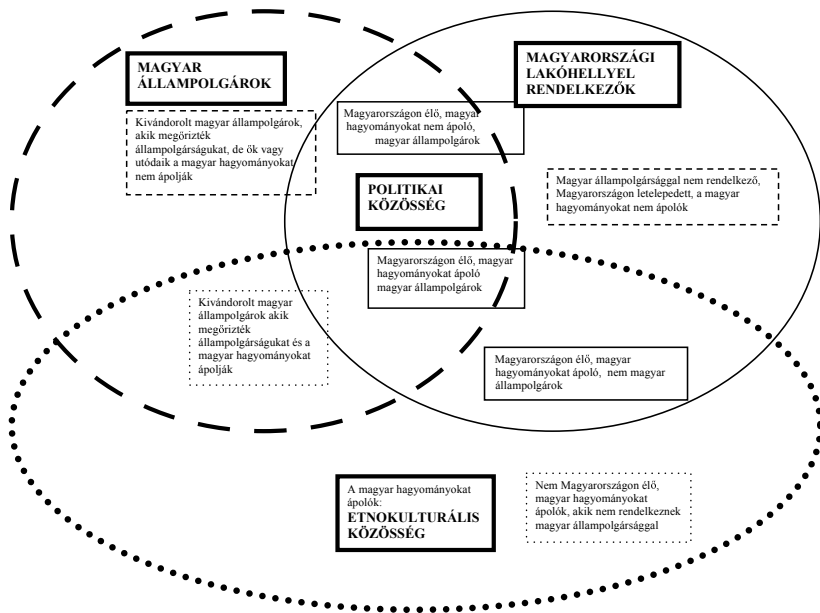
A Kádár-korszak Moszkvához lojális külpolitikája épp a belpolitikai mozgástér biztosítása miatt volt fontos. Ebben a belpolitikában pedig kulcsszerepe volt annak felfogásnak, amely a legfontosabb nemzeti érdekeknek az életszínvonal növelését és az egyéni boldogulást tekintette. A rendszerváltás után egyértelműen az euroatlanti integráción és ennek elősegítése érde-

⁷ A „magyar társadalom” projekt felől nézve állított fel szervezeti tipológiát Bíró A. Zoltán: *Intézményesülési folyamatok a romániai magyar társadalomban 1989–1995 között*. In Uő.: *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. KAM – Pro-Print, Csíkszereda, 1998. 15–48., illetve a társadalomként való működéshez szükséges struktúrák létrehozásának kereteiről: Bíró A. Zoltán (összeáll.): *Változás és/vagy stabilitás. A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről*. In Túros Endre (szerk.): *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*. KAM – Pro-Print, Csíkszereda, 1995, 13–44. Tóth Károly: *Bíró A. Zoltán tipológiáját alkalmazza a szlovákiai magyar kulturális intézményrendszer leírására*: Tóth Károly: *Szlovákiai magyar kulturális intézményrendszer?* In Csanda Gábor–Tóth Károly (szerk.): *Magyarok Szlovákiában. III. köt. Kultúra (1989–2006)*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006, 235–240. A kisebbségi magyar kulturális intézményrendszer átfogó számbavételét adja: Blénesi Éva–Mandel Kinga–Szarka László (szerk.): *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2005. A kisebbségi intézményesség funkcionális tipológiáját és a szervezeti, finanszírozási formák szerinti megoszlást adja: Kiss Dénes: *Az erdélyi magyar civil szféráról*. Civil Szemle, 2006/2. 139–154.

kében a konfliktusmentes szomszédságpolitikán volt a hangsúly, és ez sok tekintetben befolyásolta Magyarország fellépésének mikéntjét a magyar kisebbségi közösségek érdekében, illetve ügyükben.

Tehát mindhárom, a kisebbségi magyar közösségekkel kapcsolatos jövőkép – a revíziós; a híd szerep és a kettős kötődés; a nemzeti autonómia akarása – az ezredfordulóig alárendelődött Magyarország kül- és belpolitikai érdekeinek, ezt követően pedig a pártpolitikai küzdelmeknek, illetve az egymást kizáró politikai identitásközösségek építésének.

A következő ábra a magyar politikai és etnokulturális közösség belső tagolódását és összekapcsolódását foglalja össze.

A magyar hagyományok ápolása alatt a magyarnak tekintett történeti, kulturális hagyományt és szocializációs szerkezetet értjük, nem kizárva a többes kötődést sem, amelyet egy ilyen séma nem tud megjeleníteni. Hasonló módon a közönség (*public*) és a közösség (*community*) közötti nemzetisítő folyamatok is hiányoznak. A hiánylistához tartozik még az EU-állampolgárok és a magyarigazolvánnyal rendelkezők sajátos jogállása is.

A térség utóbbi két évszázadának története a birodalmak felbomlásának és az egyes nemzeti közösségek önálló államiságra való törekvéseinek története. Ebben a keretben a térségben élő nemzetiségek, így az 1918 után elszakított magyar közösségek történelmét, valamint *Magyarország és szomszédai kapcsolatát nagymértékben meghatározták a párhuzamos nemzetépítő szándékok*. Az újonnan alakult, új államok azonban sok tekintetben épp a magyar kisebbségi pozíciókkal szemben építették saját nemzetállamukat, illetve ennek az államiságnak az ideológiáit. A szocializmus időszakában az állami homogenizáció, a hetvenes évektől pedig

a hatalmi legitimációként használt nemzeti retorika határozta meg ezekben az országokban a magyarságpolitikát. 1989 után aztán újra a nemzetállami építkezés került előtérbe. Leginkább ezekből a történelmi élményekből adódik az a helyzet, hogy *a romániai, a szlovákiai, a szerbiai és az ukrainai magyar kisebbségek tagjai ugyan jellemzően lojális állampolgárai az adott országoknak, de nem érzik magukat a politikai nemzet tagjának.*⁸

2.3 A Magyarországgal szomszédos országok magyarságpolitikája

A szomszédos országok eltérő magyarságpolitikájában az adott országok belső berendezkedésén túl elsősorban a magyar kisebbség nagysága a meghatározó. Így Szlovénia, Ausztria, Horvátország és Ukrajna esetében a magyar kérdésnek nincs komolyabb belpolitikai súlya. *Ausztriában* ez egyértelmű. *Szlovéniában* a két elismert őshonos kisebbségen kívül csak a cigányságról van törvény, de más kisebbségek önszerveződését nem támogatják. Ugyanakkor a karintiai szlovénok számára kért nemzetiségi jogokra történő hivatkozásokban a szlovéniai modell mintául szolgál.⁹ *Horvátországban* a fő kérdés a megmaradt szerb kisebbség integrálása. *Ukrajnában* egy a nemzeti intézményeit kiépítő állam politikájáról van szó, ahol fontos szempont az ukrán nyelv érvényesítése a sok területen domináns oroszal szemben. Ez utóbbi három ország esetében látható, hogy a magyar kisebbségi ügyek kezelése szoros összefüggésben van egy-egy nagyobb jelentőségű nemzetiségi problémával.

Más a helyzet a szerbiai, szlovákiai és a romániai magyarság esetében, ahol a magyar kérdésnek, ha nem is elsősorban, de súlya van a belpolitikában. *Szerbiában* mindez a Vajdaság-politikában, azaz az államon belüli regionális hatalommegosztás kérdésében jelenik meg. A szerb kormányzatok számára a vajdasági nemzetiségek helyzetének kezelése nem a koszovói szerbekkel kapcsolatos viszonyosságpolitikán alapul, mint ahogyan azt a magyarok szeretnék volna. A szerbiai nemzeti tanácsok felülről történő létrehozása eddig lényegében integrálni tudta a kisebbségi eliteket és szervezeteket, és ezáltal azok válságmegelőző szerepet töltenek be. Ugyanakkor a horvátországi és boszniai szerb menekültek révén jelentősen megváltozott a Vajdaság etnikai összetétele. A nemzeti tanácsok közvetlen választása és a részleges tartományi autonómia működése a következő években várhatóan nagyobb lehetőséget biztosít a kisebbségi elitnek a magyarságpolitika befolyásolására. *Romániában* a „magyar párt” kormányzati részvétele idején sem sikerült elérni, hogy külön törvényben szabályozzák a kisebbségek jogait. A beindult decentralizációs folyamatok során pedig a magyar területi autonómia követelések hangoztatása azzal a veszéllyel járt, hogy az egész folyamatot megakasztják a magyarok szegregációs stb. törekvéseire hivatkozva. Közben ugyanakkor a román politikai életben a Romániai Magyar Demokrata Szövetséget (RMDSZ) egyre inkább politi-

⁸ Történeti értelemben ez a szituáció a térségben nem ismeretlen 1868, illetve 1905 után a magyarországi nemzetiségek ugyanis hasonló helyzetben voltak. Az állami politika nem ismerte el külön politikai (és nemzeti) entitásokat, hanem a magyar politikai nemzethez való tartozást kívánt tőlük, miközben csak részben tudta őket integrálni. A nemzetiségi közgondolkodásban pedig egyértelmű volt a német, román, szerb nemzethez való tartozás tudata.

⁹ Ennyiben emlékezett ez a modell a magyar kisebbségi törvény (1993. évi LXXVII. tv.) példastatuálására.

kai pártként, és nem a romániai magyarság kizárólagos reprezentánsaként kezelik, ami egyfelől azzal jár, hogy például magyar önkormányzati vezetőkkel, polgármesterekkel közvetlenül tárgyal a kormányzat (és nem az RMDSZ vezetőit tekinti kizárólagosan a magyar érdekek megjelenítőinek). Másfelől egyes román pártok magyar nemzetiségű politikusokat próbálnak pártjuk képviselőjében helyzetbe hozni. *Szlovákiában* a nemzeti identitás építésében – a Prágához való különleges viszony mellett – központi helyet kapott a magyar történelemhez, Magyarországhoz és a kisebbségi magyar politikusokhoz való viszonyulás. Ettől ugyanakkor elválasztva kívánják kezelni a tömbben élő dél-szlovákiai magyar kisebbséget. A kormány a magyar és szlovák „szélsőségesek” között egyfajta semleges szerepet próbál kialakítani, elfogadta az állampolgári jogegyenlőség saját értelmezésű minimumát (lásd a hivatalos nyelvhasználat körüli vitákat). Magyarország fellépésével szemben pedig az EU általános antidiszkriminációs alapelveinek érvényesülésére, a magyarországi szélsőjobb megnyilatkozásaira és a magyarországi szlovákság asszimilációs helyzetére hivatkozik.

Ezekben az esetekben a nemzetállam építésének szándékáról, annak sajátos folyamatairól van szó. A meghatározó kérdés az, hogy ez a szándék mennyiben változhat belső és külső tényezők hatására többnemzetű államok építésének irányába. Belső tényező lehet a kisebbségi magyar közösségek nyomásgyakorlása, valamint a többségi nemzetiséghez tartozó elit (értelmiség, döntéshozók stb.) befolyása. Külső hatásként pedig olyanokat lehetne említeni, mint Magyarország politikai kezdeményezéseit, a kétoldalú nemzetközi megállapodásokat, az Európai Unió, illetve az Európa Tanács alapelveinek és normáinak az érvényesítését, továbbá határokon átnyúló, regionális (határmenti) kulturális, vállalati és civil programokat és az ilyen együttműködés különböző formáit (pl. szakintézmények, testvértelepülések kapcsolatait stb.).

2.4 A nemzetközi körülmények változásáról

Ebben a vonatkozásban két fontos adottságot kell kiemelnünk. Az egyik a *kisebbségvédelemhez és a kollektív jogokhoz való viszony megváltozása* az európai országok politikájában. A változás lényege, hogy ez a kérdés ma már elsősorban nem a közép-európai emberi jogok kérdéseként merül fel, hanem sokkal inkább a nyugat-európai országokba bevándorolt (döntően iszlám) kisebbségek mintegy külön társadalomként való intézményesülése elfogadásának vagy elutasításának problémájaként. (A szomszédországi magyar egyetemek ügye például ma azzal a hasonló jellegű kérdéssel együtt merülhet fel a nemzetközi szintéren, hogy legyen-e külön török egyetem Berlinben.) Ugyanakkor a magyar kisebbségi kérdés és a bevándorlókkal kapcsolatos problémakör eltérő jellegzetességeinek megvilágítására a magyar uniós politika nem fordít elég figyelmet, és erre a civil mozgalmak szintjén nem áll rendelkezésre megfelelő eszközzrendszer.

A másik jelentős változás, hogy az utóbbi években – dacára az integrációs folyamatoknak, vagy éppen arra reagálva – világossá vált, hogy az európai integrációt érintő döntésekben kulcsszerep jut a *tagállami* érdekeknek, melyeket általában *nemzeti érdekként* fogalmazzuk meg. A néhány éve még (euro)nacionalistának tekintett olasz, osztrák, német jobboldali néppárti témafelvetések napjainkra az egész EU-ban általánossá váltak az egyes tagországok fellépésé-

ben. A hatékony érdekérvényesítés igénye ugyanakkor a nemzetesítés irányába hat, melynek fényében a kisebbségi közösségek által felvetett kérdések háttérbe szorulnak, rosszabb esetben zavaró tényezőként jelennek meg a többségi nemzet szemében.

3. A PROBLÉMÁK KEZELÉSRE KIALAKULT VÁLASZOK AZ UTÓBBI KÉT ÉVTIZEDBEN

3.1 Politikai és egyéni stratégiák

a) A *nemzetközi kisebbségvédelem*, mint hivatkozási alap a magyar kisebbségi közösségek esetében mára döntően a kollektív jogok biztosítása terén, az autonómiapolitikában lett használatos. A nyelvhasználati és intézményi jogok terén, két évtized távlatában, a magyar kisebbségek helyzetében – az utóbbi év szlovákiai nyelvtörvény-konfliktus és az ukrainai érettségi rendelkezések ellenére – lényeges javulás történt.

A nemzetközi kisebbségvédelemre alapozó politikai stratégia másik területe a kétoldalú szomszédsági politika. Elsősorban a szocialista és liberális oldal érvelésében került elő a kilencvenes években, hogy az államközi kapcsolatok javításától lehet várni a magyar kisebbségek helyzetének javulását. Ezt később a gazdasági és a regionális kapcsolatok elmélyítésének igénye, illetve az ehhez fűződő várakozás váltotta fel. A változás elmaradásának hátterében egyrészt az alapszerződések vegyesbizottsági monitorizálása továbbfejlesztésének eredménytelensége és a meg-megújuló, Magyarországgal szembeni erőfitogtató politikai konfliktusok állnak.

Ezekkel a nemzetközi dimenziójú megfontolásokkal párhuzamosan mind Magyarországon, mind a határon túli értelmiség körében sokan a *multikulturalizmustól* várták, hogy lehetőséget ad az etnikai törésvonalak felülírására, de az alkotmányozási, majd az autonómia- és nyelvhasználati viták során erről is kiderült, hogy önmagában ez sem jelenthet megoldást.

b) A *nemzeti (re)integrációs politika* hangsúlyozása az autonómia- és integrációs megkezdése, illetve a nemzetközi kisebbségvédelmi eszközök kimerülését és viszonylagos kudarcait követően került előtérbe. Világossá vált ugyanis, hogy a határon túli magyarság nem tudja önállóan fenntartani, illetve fejleszteni intézményrendszerét. Az ehhez szükséges forrásokat – különösen a fejlesztések esetében – Magyarországnak kellett biztosítania. Ez pedig a forráselosztás és a projektek vezetésében a magyarországiak és a kisebbségi politikusok érdekelletéit hozta felszínre. Ezt a „kényszerű” integrációt erősítette a mindennapokra sokkal nagyobb hatással bíró, a fogyasztási minták terén, a tömegkultúrában és a tömegkommunikációban bekövetkező magyar-magyar integráció. Ez utóbbi nem pusztán nyelvi és kulturális hatással volt, hanem egyben politikai szocializációs keretet is jelentett a kisebbségi helyzetben (pl. a folyamatos magyarországi hírfogyasztás). Ez még inkább Magyarországhoz kötötte a határon túli magyar társadalmakat. Ennek köszönhetően a magyarországi pártpolitika képes lett a magyar kisebbségi közösségekben is a közbeszéd tematizálására. Ugyanakkor itthon is a nemzeti/nemzetietlen politika próba-

köveként tematizálták a magyar-magyar viszony kezelését. A nemzeti integrációs illetve reintegrációs politika ezzel a magyarországi pártpolitikai versenybe emelte be a határon túli magyar kisebbségek ügyét.

c) A kilencvenes évek közepétől, az európai regionalizáció láttán, többen abból indultak ki, hogy a kizárólagosságra törekvő nemzetállamisággal szemben a közös regionális érdekek-re alapozva a régiókon belüli etnikai törésvonalak felülírhatóak. Ez az *európai unió és regionális integrációs politikára alapozó jövőkép* abból indul ki, hogy az EU hosszú távon a régióik Európájaként, a nemzeti határokat ténylegesen légiesíti, és a döntően közepesen vagy fejletlen területeken élő közép-európai magyarság komoly felzárkózási forrásokhoz juthat. A határ mellett élő regionális magyar közösségek pedig – legyenek akár az EU-n belül, akár azon kívül – a kapcsolattartás, gazdaság- és infrastruktúra fejlesztés terén egyaránt kedvezőbb helyzetbe kerülhetnek. Az eddigi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy egy-egy terület (régió) gazdasági és infrastrukturális viszonyainak javulása, a kereskedelmi kapcsolattartás lehetősége nem enyhíti automatikusan a kisebbségi helyzetből következő hátrányokat.

Ebben a regionális többség elképzelésben gyökerezett a Molnár Gusztáv kezdeményezte Provincia-csoport tevékenysége, Szarka László internetes, virtuális eurorégiós építkezése, Törzsök Erika Szülőföld Programja mint politikai kommunikációs eszköz, és Bakk Miklós regionalista autonómiaterve Romániában. Ezek a kísérletek azonban a szomszédos országok többségi elitjei részéről nem sok segítséget kaptak.

d) A magyar kisebbségi politika meghatározó jövőképe a nemzeti autonómia és az adott ország politikai rendszerének konszociációs modell szerinti átalakítása.¹⁰ Az *autonómiapolitika* célkitűzése az adott kisebbség számára önmaga irányította, nemzetileg szervezett intézményrendszer létrehozása. Az autonómia a kisebbség belső önrendelkezését jelenti, a legmagasabb jogi státust, amelyet egy kisebbség egy államban elérhet.¹¹ Lényegi eleme, hogy az adott nemzetiség olyan – közigazgatási vagy egyéb területi – egységek létrehozására és működtetésére kap jogot, amelynek keretében a kisebbséghez tartozóknak valódi esélyük van dönté-

¹⁰ „A konszociációs modell az etnikai pluralizmus tényének adottságként való elfogadásából indul ki, és olyan társadalmi-politikai intézményrendszer létrehozását követi célként, amely valamennyi érintett etnikum tagjai számára biztosítani képes a csoport identitásának és kultúrájának a megőrzését – szabadságuk és jogaik maradéktalan érvényesülésével egy időben. (...) A modell lényegét a következőképpen foglalja össze a fogalmat bevezető Arend Lijphart: »A konszociációs demokrácia esetében a plurális társadalmakra jellemző centrifugális tendenciákat a társadalom különböző rétegein belül vezető szerepet vállalók együttműködésre való hajlandóságot mutató viselkedése ellensúlyozza. Az elitek együttműködése a konszociációs demokráciák elsőrendű ismertetőjegye.« A konszociáció elvének gyakorlati érvényesüléséhez négy feltétel teljesülésére van rendszerint szükség: 1. egy olyan nagykoalíció létezése, amely magába foglalja a megosztott társadalom valamennyi meghatározó szegmentumának a képviselőit; 2. arányos képviselet, egyenlő munkaesélyek és a költségvetésből való arányos részesedés biztosítása az állami szektorban és a nyilvánosságban; 3. közösségi autonómia, amely lehetővé teszi az etnikumok önkormányzatát minden olyan vonatkozásban, amely jelentőséggel bír a számukra; 4. a kisebbségek számára fenntartott alkotmányos vétőjog.” Salat Levente: *Etnopolitika. (Konfliktustól a méltányosságig)*. Mentor, Marosvásárhely, 2004. 68-69.

¹¹ A kérdéskör meghatározó elméleti összefoglalását adja: Kymlicka, Will: *Igazságosság és biztonság. A kisebbségi nacionalizmus kezelésének kritériumai nyugaton és keleten*. Fundamentum, 2001/3. 5-25.

ni az őket érintő kérdésekről. Ennek az államon belüli egységnek „a hatalom szinte minden eleme átadható. A hatalom leadása két, egymástól eltérő úton valósulhat meg: mint területi autonómia, ha a nemzeti kisebbség egy területen többséget alkot, s a személyi autonómia révén, ha a kisebbség szétszórtan él az adott területen.”¹²

A sikeres nyugati autonómiák mind megegyezésen/kompromisszumon alapulnak a nemzeti kisebbség és az állam között. Kérdés, hogy a Magyarországgal szomszédos államokban sikerülhet-e ilyen megegyezésre jutni? Erre nézve a kilencvenes évek elején a az adott állammal nemzetközi jogi normákra való hivatkozással elfogadtatott autonómia keretekben gondolkodtak a kisebbségi magyar politikusok. Az évtized közepére azonban kiderült, hogy ehhez nem csak belső, hanem külső támogatás sincs. Ugyanakkor a magyar etnikai szavazatokra szükség volt az adott országok euroatlanti integrációját szorgalmazó politikai erők kormányzati szerepvállalásához, ezért a magyar politikai pártok három országban is a kormánykoalíció részévé váltak. Ezzel elérték a *konzociális modell* bizonyos elemeinek megvalósulását, de nem sikerült a modellt egy külön kisebbségi törvényben tisztázott státusig felépíteni. Ugyanakkor Ausztriában, Szlovéniában, Horvátországban és Szerbiában az állam részéről kezdeményezett olyan önkormányzati modell működik, mely egyre hatékonyabban kezeli a problémákat, és integrálja az adott államon belül a kisebbségi magyar közösségeket.

e) A mindennapi életstratégiákat tekintve az kisebbségi azonosság helyben való megőrzésén túl két másik, egyéni stratégiai alternatíva is kínálkozik: a Magyarországra való áttelepülés, illetve a nemzetváltás. Mindkettő tömeges, de nem meghatározó jelenség volt az elmúlt két évtizedben. Az *áttelepülés* – miközben a határon túli magyarokat megszabadítja a kisebbségi léthelyzet hátrányaitól – a kilencvenes években már döntően nem nemzetiségi, hanem gazdasági okokkal magyarázható. A társadalmi mobilitási pálya tekintetében sokak számára – kivált az egyre inkább magyar médián felnőtt, és ezért is, a többségi nyelvet nehezen tanuló és használó fiatalabb generációk körében – Magyarország nagyobb lehetőségeket biztosított, mint saját országuk képzési- és munkaerőpiaca. A határon túlról származó magyar bevándorló sajátos gazdasági migráns, hiszen nem kell új nyelvet és kultúrát tanulnia, és az áttelepülésére általában akkor kerül sor, amikor az otthoninak megfelelő vagy annál jobb pozícióból (állás, lakás) tud elindulni Magyarországon. A klasszikus migráció során kisebbségi léthelyzet jön létre. A határon túli magyarok magyarországi bevándorlásával viszont éppen egy kisebbségi helyzetből lépnek ki. Az ezzel kapcsolatos motiváció azonban sokkal inkább az életpálya-építés lehetőségeivel, és nem a kisebbségi léthelyzettel kapcsolódik össze.¹³

A *nemzetváltás* vagy asszimiláció általában nem egyéni, tudatos döntés eredménye, hanem ahhoz egy-két generáción keresztül tartó folyamatok vezetnek. Ennek „bázisa” a vegyes házasság és a nagyvárosi (lakótelepi) nyelvváltás, meghatározó kerete pedig jellemzően a nem

¹² Kántor Zoltán–Majtényi Balázs: *Autonómia modellek Erdélyben*. Magyar Kisebbség, 2004/1-2. 5.

¹³ Horváth István: *A migráció hatása a népesség előszámítására*. Magyar Kisebbség, 2002./4. 24-35. Uő.: *Migrációs hajlandóság az erdélyi magyarság körében – 2003 október*. Erdélyi Társadalom 2003/2. 39-53. Gödri Irén: *Etnikai vagy gazdasági migráció? Az erdélyi magyarok kivándorlását meghatározó tényezők az ezredfordulón*. Erdélyi Társadalom, 2004/1. 37-54.

magyar iskolai szocializáció. Ugyanakkor kulcskérdés, hogy a fiatalabb generációs csoportok számára, hogy egy-egy nem magyar többségű településen melyik etnikulturális csoport tud korszerűbb, perspektivikusabb életpálya lehetőséget és hálózati kapcsolatokat kínálni. A változás folyamatában élő, kettős identitású személyek megszólítása mind a kisebbségpolitikások és a kisebbségi társadalmi intézmények, mind Magyarország részéről hiányzik.

3.2 Látszólagos konszenzusok a magyarság és kisebbségpolitikában

Az alábbiakban a magyar kisebbségi elitek és a magyarországi politika által a határon túli magyarság ügyében többé-kevésbé elfogadott alapelveket foglaljuk össze.

a) Az erőszakmentesség elve

Nemzetközi tapasztalat, hogy nemzeti/kulturális autonómia állami elismeréséhez nagymértékben hozzájárultak az erőszakos cselekmények elkövetése, a status quo veszélyeztetése a kérdést zászlajukra tűző szervezetek részéről. A magyar kisebbségek azonban érdekeik védelmében soha nem nyúltak ilyen eszközökhöz. A magyar kérdés a két világháború között számított – Magyarország revíziós politikája miatt – nemzetközileg is számon tartott biztonságpolitikai problémának. Később csak az egyes érintett országokon belül kezelték a magyar-magyar kapcsolatokat biztonságpolitikai kérdésként.

b) Az egyetemes magyar közösséghez való tartozás joga, valamint a szabad és akadálymentes kapcsolattartáshoz való jog

A regionális kisebbségi közösségi központok lényegében többközpontúvá tették a magyar etnikulturális közösséget. Kérdés, hogy a magyarság magyarországi része miként képes elfogadni ezeknek a magyar, de kulturális, politikai értelemben véve sok eltérést mutató közösségeknek a tagjait, illetve magukat a közösségeket és annak jellegzetességeit. A probléma egyrészt abból adódik, hogy a határon túli közösségek teremtette sajátos önálló kulturális, habituális tartalmakat miként integrálja és használja fel a társadalom, részben a budapesti dominanciával bíró médiatérben, részben a mindennapi előítéletek szintjén. A kérdés másik része részben túlhaladott: elismeri-e Magyarország a külhoni magyarok jogát a szabad áttelepüléshez; a magyarországi munkavállaláshoz vagy valamifajta „magasabb” történelmi érvelés alapján az otthonmaradás történelmi kötelességét hangoztatja. Ha nem állít is sem jogi-adminisztratív korlátot az ilyen egyéni döntések elé a magyar állam, kérdés, tesz-e intézkedéseket annak érdekében, hogy Magyarországon kulturális, oktatási és munkaügyi esélyegyenlőséget biztosítson az erre igényt tartó, de áttelepülni nem akaró, határon túli magyaroknak? Ezeknek a kérdéseknek egy részét az uniós állampolgárság rendezi, de az ezzel nem rendelkező vajdasági, horvátországi és kárpátaljai magyarok esetében továbbra is sajátos megoldások szükségesek.

c) Nem a határok helyét, hanem azok minőségét kell megváltoztatni

Ebben az alapelvben a határmódosításról való lemondáson túl ott van a határok mint együttműködési akadályok lebontásának a szándéka. Ez az európai integráció során rész-

ben megtörtént. Három régió kivételével a magyarság az uniós határokon belül él. Fontos azonban megjegyezni, hogy a határ menti magyarlakta területek mindenhol hátrányos helyzetű régiók, és még az EU-n belüli országokban sem rendelkeznek a fejlesztéshez szükséges kompetenciával (nyelvtudás, képzettség, intézményes érdekérvényesítő képesség stb.). Nem beszélve arról, hogy az uniós források elosztása döntően a nemzetállami központoknak van alárendelve.

d) Az adott országon belüli jogegyenlőség biztosítása az önkormányzati jogokon keresztül lehetséges

Magyarország a szomszédos országok regionális közigazgatási decentralizációját várja el, bízza abban, hogy ez kezeli a kisebbségi problémák jelentős részét. Az autonómia követelések a három jugoszláv utódállamban a nemzetiségi tanácsok (önkormányzatok) létrehozásával formálisan okafogyottá váltak. Az igazi kérdés majd ezek tartalma, működése lesz.¹⁴ A szlovákiai és a romániai magyar kormánykoalíciós részvétel miatt ezekben az országokban ez a kérdés átmenetileg lekerült a napirendről, inkább a kultúrafinanszírozásról, illetve a kisebbségek jogállásáról szóló törvény elfogadását állították a magyar pártok a közép-pontba – sikertelenül.

e) A szomszédos országokban élő magyarság, mint résztársadalom, illetve mint önálló politikai közösség, önazonosságának megőrzése érdekében, önálló intézményrendszerre jogosult

Ezt az intézményrendszert (közigazgatás, politika, egyház, nyilvánosság, oktatás, művelődés, civil társadalom) azonban a magyar kisebbségi társadalmak nem képesek önről fenntartani. Az azonosságtudat fenntartásához és a társadalmi érvényesüléshez szükséges, állami feladatokat átvállaló intézmények finanszírozásának elérése a Magyar Koalíció Pártja (Szlovákia) és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség stratégiai célkitűzése. Ennek eléréséig azonban csak a magyarországi kormányzati támogatások biztosíthatják az intézményrendszer működtetését. Ehhez szükség van a kisebbségi politikai elit közvetítésére is, amelynek azonban velejárója az intézményépítés átpolitikáltsága.

f) A magyar kisebbségi politikusok egyenrangú kezelésének elve

A határon túli magyar politikusok csak akkor egyenrangúak magyarországi partnereikkel, ha hasonló kormányzati pozíciót töltenek be. (Akkor azonban saját országuk érdeke-

¹⁴Szlovéniában a kisebbségi önkormányzat vétőjogának szabályozása, Horvátországban a kisebbségi önkormányzatok javaslati figyelembevételének garanciája, elmaradása esetén történő szankcionálása hiányzik, és ennek megváltoztatása a magyar kisebbségpolitikusok egyik legfontosabb célkitűzése. Szerbiában az 1988 előtti modellhez hasonló vajdasági autonómián belüli kisebbségi érdekérvényesítés a régió autonómiája hiányában egyre kilátástalanabbnak tűnik. A 2009-ben elért új tartományi jogosítványok érvényesítése kérdéses, hiszen a finanszírozás továbbra is Belgrádtól, a mindenkor központi kormányzattól függ. A kisebbségi nemzeti tanácsok névjegyzék alapú választása és intézményfenntartó jogosítványai nagyon fontos előrelépést jelentenek, de ebben az esetben is a finanszírozás mindenkor kormányzati függősége a tanácsok autonómiáját korlátozza. A szerbiai modell szakértője Korhecz Tamás: *Ottthonteremtőben a szülőföldön*. Forum, Újvidék, 2009. Egy másik megközelítés az Árgus – Vajdasági Magyar Kisebbségi Civil Egyesületé Bozóki Antal vezetésével (lásd: www.argus.org.rs/index.php/bemutakozas).

it kell képviselniük.) Egyébként a forráselosztásban gyenge, szimbolikus befolyással bírnak. Ennek kompenzálására szolgál a határon túli elitekben a magyarországi pártpolitikai kapcsolatok erősítése, és a budapesti kormányzati apparátuson belüli pozíciószerzés. Ennek révén a nagyobb magyarországi pártoknak kialakult a maguk határon túli kapcsolathálózata és személyi preferenciája.

g) A határon túli magyarság érdekeinek az Európai Unióban történő képviselete a mindenkor magyar kormány feladata

Az utóbbi években világossá vált, hogy az EU-nak nincs átgondolt és következetes kisebbségpolitikája, és alig tesznek különbséget a bevándorlók alkotta közösségek, és a történelmileg őshonos kisebbségek között. A csatlakozást követően az addig számonkért normákat az EU szervei nem ellenőrzik, illetve tényként kezelik, hogy a szomszédos országokban a kisebbségvédelem terén teljesítették az Unióban megszokott általános jogi és intézményi követelményeket.

h) A magyar költségvetésnek folyamatosan része a határon túli magyar alapítványi és civil szféra támogatása

Meg kell azonban jegyezni, hogy a szülőföldön való boldogulás inkább csak retorikai fordulat, mert az ehhez szükséges intézményi és egyéni támogatás erre nem elegendő. Ráadásul a támogatások funkciója sem tisztázott: segélyezésről; intézményi működtetés finanszírozásáról; fejlesztésekről van egyszerre szó. Vitatott a döntéshozatal módja és a szervezetben belüli optimális szintjének a kérdése is.

Érdekes jelenség az is, hogy a magyarországi közvéleményben a támogatás ténye jobbra nyűgként jelenik meg. Ennek oka többek között, hogy annak összegét általában nagyságrendekkel magasabbra becsülik, de hozzájárulnak ehhez a határon túli ügyek kapcsán (vagy ürügyén) az elmúlt években kialakult magyarországi belpolitikai viták is. A határon túliak migrációja, magyarországi munkavállalásuk, közéleti szerepük, lokális mikrokozmoszban való felbukkanásuk ugyanakkor sok esetben egzisztenciális félelmet, vagy sajátos, belmagyar xenofóbiát vált ki.

3.3 A határon túli magyarok igényei

A kisebbségi magyar közösségek politikai *jövőképéiként* – az elvárt és célként megfogalmazott – társnemzeti pozícióra alapozott nemzeti autonómia egyszerre volt politikai integrációs jövőkép a nemzeti alapon szerveződő kisebbségi közösségekben, ugyanakkor ennek megvalósulásában egyfajta védgátat láttak a regionális és etnikai egyensúly megőrzése érdekében. Harmadrészt pedig az „autonómia” révén létrejövő intézményességtől várták a kisebbségi hátrányok mérséklését.

Ha a *konkrét igényeket* vesszük számba, akkor ezeket a következőkben összegezzük:

- a magyar nyelv hivatalossá tétele helyi és regionális szinten;

- a magyar oktatási és a kulturális intézményrendszer fejlesztésének biztosítása és azok igazgatásának joga;
- annak biztosítása az adott országon belül, hogy a magyar közösség minél kisebb része legyen regionális kisebbség (olyan területi/önkormányzati beosztás, amelyben a sajátos jogok területéhez kötötten is gyakorolhatóak);
- a magyarok lakta területek infrastrukturális és gazdasági fejlesztése, illetve felzárkóztatása;
- a magyar nemzeti szimbólumok hivatalos elismerése;
- politikai képviselőt biztosítása a politikai rendszer minden szintjén;
- a magyarországi egyéni emancipáció: ne pusztán idegen állampolgárként kezeljék Magyarországon.

4. A MAGYAR ÁLLAM FELELŐSSÉGE

Az Alkotmány 6. § (3) bekezdése alapján a Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.¹⁵

4.1 A felelősségvállalás indokai

Arra a kérdésre, hogy *miért* kell Magyarországon a határon kívül élő magyarok sorsáért felelősséget érezni, sok személyes és intézményes válasz létezik. Az erre vonatkozó vélekedések első csoportjába a történeti Magyarországhoz kapcsolódó, a magyar nemzet és a magyar állam határainak eltéréséből adódó *történeti* megfontolások tartoznak. A határon túli magyarok létezése ugyanis a történeti Magyarországot idézi fel: a kisebbségi magyar közösségek szülőföldjének kulturális öröksége a történeti Magyarország hagyatéka. Ez a kulturális nemzet tényének magától értetődő elfogadása. (Ebből a nézőpontból inkább úgy lehet feltenni a kérdést, hogy miért ne kellene felelősséget vállalni.)

Vannak ezen túl *pragmatikus* érvek. Magyarországon több tízezer olyan család él, amely a határon túl családi, rokoni kapcsolatokat ápol. Az odafigyelés mintegy társadalmi igényként is megjelenik. Másrészt a kisebbségekkel kapcsolatos kérdések a környező országokkal kialakított kétoldalú kapcsolatokban is meghatározóak. A magyar kisebbségek helyzete, politikai lépéseik közvetve a térség stabilitására is hatással lehetnek.

A nyugati országszél kivételével a migrációs folyamatok több évszázada a Kárpát-medence közepe felé tartanak. Magyarországon *munkaerő-piaci és gazdasági érdeke*, hogy ennek során

¹⁵ Öllös László: *Az egyetértés konfliktusa. A Magyar Köztársaság alkotmánya és a határon túli magyarok*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008. 158. Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja I-II.*, Századvég, Budapest, 2010. 344-349.

inkább képzett, magyar nemzetiségű munkaerő érkezzen az országba. A magyarországi demográfiai csökkenést már ma is enyhíti a határon túli magyarok bevándorlása. Az országnak ugyanakkor az is érdeke, hogy ún. migrációs rendszer alakuljon ki környezetében, mely alatt egy olyan oda–vissza működő folyamatot értünk, amelyben a magyarországi munkavállalás, tartózkodás időleges, és az itt felhalmozott tudás és tőke visszakerülhet a Kárpát-medence egy másik régiójába, mintegy a térség belső reintegrációs folyamatainak részeként. Hasonló érdekelttség áll fenn a kulturális és oktatási javak piacán is, amelyet behatárol a magyar nyelv, mely ezeket a piacokat Magyarországhoz is köti. A határon túli magyarok egyrészt fogyasztóként jelennek meg ezen a piacon, másrészt maguk is kulturális javakat hoznak létre, amely Magyarországon lehet piacképes.

Végül meg kell említeni a *morális érvelést*, mely a magyar állam történelmi felelősségéből indul ki. Magyarország két világháborúból vesztesként került ki. Döntően ennek köszönhető a határon túli magyar kényszerközösségek létrejötte. A magyar állam 1918 előtti polgárainak egy része (a nemzetiségi csoportok) az első világháború után nem kívánt a magyar állam fennhatósága alatt élni, és a nemzetközi viszonyok révén ez a szándéka meg is valósult. Azok iránt, akik a lakóhelyükkel együtt elszakadtak Magyarországtól, a magyar állam felelősséggel tartozik, hiszen (1918-ban és 1945-ben) a hibás politikai döntéseknek eredményeképp kerültek új állami uralom alá.

4.2 A budapesti magyarságpolitika céljai

Az utóbbi két évtized történetéből világos, hogy a kilencvenes évek elején – a folyamatos tűzoltás során, amikor maguktól adódtak a határon túlról érkező kérések nyomán – a kisebbségi magyar közösségek önszerveződése és a határon túli magyarok kulturális identitásának megőrzése, önreprodukciója volt a hangoztatott cél. Az alapszerződés megkötése után a szülőföldön való boldogulás (munkaerőpiaci, gazdasági pozíciók, a modernizációs folyamatokban való részvétel) került előtérbe. De Magyarországon mindez elsősorban politikai retorikaként jelent meg, és a mindenkori politikai helyzet, illetve érdekviszonyok voltak a meghatározók, kevésbé egy hosszú távú program konkretizálása. Ha az Alkotmány említett rendelkezéséből indulunk ki, akkor a kisebbségi „sors” alatt a magyar kisebbségek nemzeti identitását és társadalmi esélyegyenlőségét veszélyeztető hátrányokat értjük. Ezen a sorszerű helyzeten kíván a magyar állam segíteni, valamint előmozdítani „Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását”.¹⁶

Kérdés persze, hogy más államok különböző kritériumok által meghatározott állampolgárainak milyen mérvű és jellegű segítséget adhat a magyar állam? Nyújthat-e olyan, határokon átnyúló nemzeti támogatást, amelyik nem szüntetheti meg, de legalábbis csökkenti a kisebbségi helyzet hátrányait?¹⁷ Az elmúlt két évtizedben a politikai retorika bevett és gyak-

¹⁶ Öllös László, id. mű 158.

¹⁷ Uo. 74.

ran hangoztatott elképzelésévé vált, hogy a kisebbségi politikai érdekképviselő legfőbb célja a nemzetiségi autonómia (vagy legalább egy konzociális modell) kiharcolása, amely szerkezetileg meg tudja szüntetni a kisebbségi helyzet hátrányait. Ezért a hátrányok kompenzálására szolgáló támogatásokat az autonómia kivívására szolgáló célokkal együtt kezelték. Ezáltal a politikai, és nem a társadalmi célok, a problémák kezelése vált elsődlegessé. És mivel Magyarországon is pártpolitikai verseny tárgya lett a magyarságpolitika, ettől a határon túli magyar politikai közönség sem tudta magát függetleníteni. A kisebbségi eliten belüli természetes politikai különbségek összekapcsolódtak a magyarországi pártpolitikai kapcsolattételekkel. Mindez visszahatott a forráselosztásra, hiszen a Magyarországon kormányzati pozícióval bíró pártok a hozzájuk közelálló határon túli magyar politikusokat hozták helyzetbe. A hátrányokat csökkenteni képes szervezetek támogatása nemcsak háttérbe szorult, hanem a kisebbségi magyar közösségek intézményessége a pártpolitikától vált függővé.

Ebből a helyzetből azzal lehet kilépni, ha az autonómia-retorika mögötti, a kisebbségi magyar közösségekben megfogalmazott konkrét kívánságokból indulunk ki, annak érdekében, hogy a kisebbségi helyzetből adódó hátrányokon hatékonyan tudjon segíteni Magyarország. (A politikai segítségnyújtást el kell választani a kulturális, oktatási, intézményfenntartó támogatásoktól.) Ezáltal esély nyílhat rá, hogy mérséklődik a külhoni magyaroknak a nemzeti jövővel kapcsolatos bizonytalansága és szorongása, amely állandóan újratermeli a többségi nemzetállam iránti illojalitását. *Ezt a hátrányok csökkentésével és a szomszédokkal való megbékéléssel lehet elérni.* Mindkét cél megvalósításában fontos és kezdeményező szerepe lehet Magyarországnak, miközben a problémakezelés kulcsa a szomszédos országokban van. Az ottani viszonyokra azonban a magyar állam hatást gyakorolhat. Részen azáltal, hogy a kitűzött célok megvalósításához szükséges kisebbségi magyar intézményrendszer működését a fejlesztéshez elengedhetetlenül fontos pontokon támogatja. Az oktatási, képzési, kulturális projektek terén alapvető prioritásként kell kezelni, hogy ezek a szolgáltatások minél magasabb szinten működjenek. Másrészt ahol az állampolgári jogon járó anyanyelvi szolgáltatások nem biztosítottak, de önmagát megszervezni képes helyi közösségek működnek, ott a magyar államnak a források pótlására kell törekednie. Harmadrészt a nemzetközi és a kétoldalú kapcsolatokban a kisebbségvédelem terén kezdeményezően és innovatívan kell fellépnie Magyarországnak. Végül, és talán ez a legfontosabb, a szomszédos országokban azokat a folyamatokat kell megpróbálni erősíteni, amelyek nem a kizárólagosságra törekvő, hanem egyfajta konzociatív modellt céloznak meg. Ez a hazai etnikai-kisebbségi kérdés kezelésében felmutatandó példákon túl egyoldalú kezdeményezésekkel, például a szomszédos országok nyelvén történő folyamatos információ-közvetítéssel, kapcsolattépítéssel valósítható meg, melyben tevékeny szerepet kellene vállalnia a kisebbségi magyar közösségeknek.¹⁸

¹⁸ A Magyarország és szomszédai közti kapcsolat-konfliktusokat három nagy csoportba lehet sorolni: a szomszéd-ságból adódó érdekkonfliktusok, a kisebbségi ügyek és a történelmi komplexusok. Ez utóbbi terén a sokszor természetlen győzködés és gesztus-együtműködések helyett fontos lenne a magyar álláspontnak a szomszédos országok nyelvén történő megjelenítése, a viszonzosság feltételének elvárása nélkül. A mai magyar együtműködés politika lélektani gátja, hogy mindenben a másik fél kölcsönösségére számít, és eleve elveti az egyoldalú kezdeményező szerepet.

5. AZ EDDIGI MAGYARORSZÁGI SZEREPVÁLLALÁSRÓL

1989 óta a magyar állam segítségével egy rendkívül komoly revitalizációs folyamat, illetve intézményépítés játszódott le a külhoni magyarságot illetően. Ugyanakkor, ha előbb nem, a kettős állampolgárságról szóló népszavazás óta világossá lett a magyarországi konszenzus megszűnte ezen a téren. De nem csak az egyetértés hiányzik: a magyarországi magyarságpolitika (más szakpolitikákhoz hasonlóan) nem működik hatékonyan, céljai sem világosak. Ugyanakkor le kell szögezni, hogy a magyar kisebbségek történetében nem fenyeget valamilyen végveszély, hanem inkább az önálló politikai közösségek útkeresésének és integrációs viszonyrendszerének újrafogalmazása előtt állunk. A meghatározó problémák a következők: a pártpolitikai versengés hatása a szakterületre, az euroatlanti integrációval változó külpolitikai viszonyok, és a határon túli magyar politikai eliteknek az 1990-es évek második felétől megváltozott szerepköre.

5.1 A magyarországi pártpolitikai versengés mögött a kormányzati hatalom megszerzése mellett a *politikai identitásközösségek létrehozása* folyik. Ennek során a nemzetről folytatott közbeszédben hangsúlyosan jelenik meg az a tény, hogy a magyar állam és a magyar nemzet határai nem esnek egybe.

A rendszerváltás egyik nagy tömegélménye az 1988-as romániai falurombolás elleni tüntetés volt. A kerekasztal tárgyalások során létrejött, a határon túli magyarokkal kapcsolatos alkotmányos rendelkezés körül konszenzus alakult ki.¹⁹ Az antalli „lélekben tizenöt milliő miniszterelnöke” kifejezés, majd a korabeli magyarságpolitika körül kibontakozó viták sem kérdőjelezték meg a határon túli magyarság kormányzati támogatását, nemzetközi védelmének jogosságát és a kapcsolattartás szükségességét. A konszenzus 1993–2002/2004 között több szakaszban erodálódott többek között az alapszerződés, a kedvezménytörvény, majd a kettős állampolgárságról szóló viták kapcsán.²⁰ Ezzel párhuzamosan 1994–1995-től a határon túli politikai elitek is egyre inkább megosztottak, elsősorban a magyarországi párt-szimpatiák szerint.

A konszenzus megfogyatkozásának van egy további, a határon túli magyarok ügyéhez nem közvetlenül kapcsolódó történelmi oka is. A posztkommunista térségben ugyanis egyedül a magyar baloldalon nem volt meghatározó a nemzetesítő beszédmód. Ennek gyökere a Kádár-rendszernek a jóléti retorikára – és nem a nacionalizmusra – alapozó legitimációs berendezkedéséhez nyúlik vissza. Ezt tovább erősítette, hogy az MSZMP-n belül a rendszerváltás

¹⁹ Öllös László: *A Magyar Köztársaság alkotmánya és a határon túli magyarok*. Fundamentum, 2006/3. 26–43.

²⁰ Felvethető, hogy volt-e egyáltalán konszenzus a magyarságpolitikában 1988 után bármikor is? Úgy véljük, ha voltak is nézetkülönbségek (a hosszú távú közösségi-, identitáspolitikai elvárásokban mindenképp) a határon túli magyarokkal kapcsolatban, az a sokat hangoztatott elv, hogy a határon túli magyar pártok, szervezetek érdekeit képviseli a budapesti kormányzat, elfedte. Még inkább láthatatlanok azok a sebek, amelyeket a magyarországi politikusok jó szándékaik érvényesítése érdekében a határon túli politikusoknak (és némelykor viszont) okoztak. A pártközi véleménykülönbségek a kisebbségi magyar politika pluralizálódásának intézményesülésével jelennek meg nyilvánosan is.

során nem a gyakran nemzeti retorikát használó Pozsgay Imre és Szűrös Mátyás reprezentálta vonal lett a meghatározó, hanem sokkal inkább a reformközgazdászokkal összefogó technokrata, külpolitikus csoport. Többek között ez volt az oka, hogy 1993-ban az új baloldali politikai célokat megfogalmazó Demokratikus Charta mozgalom az Antall-kormány intézkedéseit bírálva, *antinacionalista beszédmóddal* lépett fel. Ez a modernizációs beszédmód lett a baloldali politikai identitásközösség összefogó ereje. Az alapszerződések aláírását követően, illetve később, a NATO csatlakozás után és a határon túli magyar autonómia mozgalmak eredménytelensége nyomán a magyarságpolitikában a baloldal a nemzetközi és kétoldalú kisebbségvédelemben gondolkodott, és a szomszédsági kapcsolatok javításától, valamint a magyar pártok kormányzati részvételétől remélte a külhoni magyarság problémáinak kezelését. Ezzel szemben a jobboldal döntően a kulturális nemzet intézményes kapcsolatépítését (nemzeti reintegráció) szorgalmazta, és a kisebbségi kérdés kezelését helyezte előtérbe a szomszédsági kapcsolatokban. A beszédmódok után az útkeresés is elvált.

Hogy a politikai közösségépítés ügye vajon miért az ezredforduló utáni évtized közepén vált olyan fontossá, arra magyarázat lehet, hogy a rendszerváltás első éveiben először a független Magyarország nyugatias közjogi kereteinek kialakítására került sor. A kilencvenes évek második felében a gazdaság szerkezete is átalakult, ezt azonban nem követte a társadalmi-állami elosztórendszerek átalakítása, amelyben a „közjó” kategóriáiban kellett volna konszenzusra, közös értékek elfogadására és intézményesítésére eljutni. Ez hozta magával a politikai közösség normarendjéről szóló vitát, benne a jobb és bal politikai identitásközösség intenzív pártvezetői/pártpolitikai versenyen belüli építését. 15 év elteltével azonban már nem lehetett a rendszerváltáskor az átmenet érdekében ki nem beszélt felelősségeket és elhatárolódásokat tisztázni.²¹ Ennek a sodródásnak az emblematis megjelensései voltak a kettős állampolgárságról, majd az egészségügyi reformról szóló népszavazási kampány.

A határon túli magyarság kérdése tehát alárendelődött a magyarországi pártpolitikai viszonyoknak. Nem a határon túli magyarok problémái, hanem a hozzájuk való *viszony* tematizálódott. A külmagyar kérdésnek a pártpolitikai legitimációs funkciója nem csak a konszenzus lehetőségét gyengítette, hanem a szakpolitikai logika érvényesülését is. A kérdéskörrel kapcsolatos célok és elvárások java hamis helyzetértékelésből (a befolyásolási lehetőségek túlbecsüléséből) indult ki, ezért sorozatos politikai kudarcokkal járt és félmegoldásokat hozott. De mivel a magyarországi kormányzati döntések hatása nem a határokon belül csapódott le, a döntéseknek ott nem volt különösebben látható következménye, tehát az egész kérdéskör virtualizálódott. A kérdésnek 2004-ig nem nagyon volt megragadható magyarországi politikai tétje.

A kettős állampolgárság ügyében alakult ki a határon túli közvéleményben az az elvárás, hogy egy ilyen jogi emancipáció megoldhatja problémáit. A népszavazási kudarc kapcsán azonban élesen szembesülni kellett az anyaországi lehetőségekkel és viszonyokkal. Hirtelen hitel-

²¹ A szembenézésnek a cseh és lengyel példától eltérő elmulasztásához lásd: Kis János: *Az összetorlódott idő*. In Dénes Iván Zoltán: *Liberalizmus és nemzetudat. Dialógus Szabó Miklós gondolataival*. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2008. 449-469.

telenné vált a kilencvenes évek kisebbségvédő-önszervező-dő-autonómia programját felváltó szülőföldön való maradás retorika is. Leginkább azért, mert a hangoztatott célokhoz – a szülőföldön való maradás társadalmi-gazdasági háttérének megteremtéséhez, illetve a magyarság létszám-csökkenésének megállításához – Magyarország nem rendelkezik elégséges eszközökkel. Senkinek nincs joga ugyanis bárkitől is azt kérni vagy bárkit is abban akadályozni, hogy kényszerhelyzetén ne próbáljon meg segíteni a Magyarországra való áttelepüléssel, sőt Magyarország épp abban érdekelt, hogy demográfiai és munkaerőpiaci gondjait saját kulturális közösségéből származó migránsokkal pótolja.

5.2 2004. május 1-én véglegesen átalakult a magyar külpolitika hármas célrendszerének tartalma. Az EU-tagság megszerzésével már nem az európai integrációhoz való alkalmazkodás, hanem annak alakítása lehet a magyar külpolitika célja. Ezzel együtt a jószomszédi kapcsolatok építésében az Európai Unió részévé lett keletközép- és délkelet-európa régió versenyképességének kérdései, a regionális együttműködés, fejlesztést új formáival összefüggő kérdések kerülnek majd előtérbe. A határokon kívül élő magyar kisebbségek támogatása pedig az integrált térben kell, hogy továbbra is meghatározó területe maradjon a magyar külpolitikának. Magyarország nem tudta politikai szempontból teljesen kiaknázni azt az előnyt, hogy a NATO és EU csatlakozás során a közép- és kelet-európai államok élcsapatába tartozott, holtott ennek révén Románia EU-csatlakozásánál jobban rá tudta volna irányítani a figyelmet a magyar kisebbség helyzetére. Jól példázza ezt, hogy Románia anélkül lépett be az Unióba, hogy a sokat vitatott, és egyebek mellett az Európai Parlament által is szorgalmazott romániai kisebbségi törvényt a bukaresti törvényhozás elfogadta volna.

Ezzel együtt Magyarország fel tudta hívni az EU intézményeinek figyelmét a vajdasági magyarok elleni atrocitásokra, vagy a román csatlakozás során a kisebbségi jogok törvényi szabályozásának hiányosságaira. Az Európai Parlamentben a magyar képviselők több esetben is sikerrel lobbiztak azért, hogy egy-egy Romániáról vagy Szerbiáról szóló határozatban az ott élő magyar közösség számára fontos problémák megjelenjenek. Ezek a politikai sikerek azonban csak részlegesen lehettek. Ahogy azt Románia csatlakozásának példája is mutatja, a magyar politikai elit, döntési kényszerben egyöntetűen az integrációs célokat helyezte előtérbe a kisebbségpolitikai célokkal szemben. Az a meggyőződés vált uralkodóvá, hogy az EU-tagság olyan elsőrendű érdek – az érintett országokban élő magyar kisebbségek számára és a bilaterális kapcsolatokban egyaránt – amelyet mindenekfelett támogatni kell. Így a magyar parlament egyöntetűen megszavazta Románia tagságát, annak ellenére is, hogy a magyar kisebbség követeléseinek teljesítésére az EU-csatlakozást megelőzően tett román kormányzati ígéretek (pl. kisebbségi törvény elfogadása, magyar tagozatok indítása a Babes-Bolyai Egyetemen) nem teljesültek. Mindez azt mutatja, hogy bár új fórumok nyíltak a magyar kisebbségek érdekeinek képviseletére, de ezeken keresztül csak közvetett módon lehet a határon túli magyar kisebbségek jogait érvényesíteni, helyzetét javítani – elsősorban az uniós politikákon, az európai integráció nyújtotta előnyökön (pl. határok átjárhatósága) keresztül.

Az Európai Unió csatlakozással együtt az 1990-es évek elején elfogadottá vált úgynevezett *Antall-doktrína* nemzetpolitikai célrendszere is átalakult. Ennek első eleme az összmagyarság felfogás tematizálása volt, amelynek része: a Kárpát-medencén kívül diaszpórában élő ma-

gyarság; a közép-európai magyar nemzeti kisebbségek, amelyek Trianon után jöttek létre, és ma nyolc országban élnek; és a magyarországi nemzetállami keretek között élők csoportja. A magyar kormányzat csak ez utóbbit képviseli politikai és jogi értelemben, de felelősséget érez a másik két a csoportért is. A doktrína a közép-európai magyar nemzeti kisebbségek helyzetének kezelésére az európai nemzetiségi autonómia modelleket tartotta megvalósíthatónak. Ennek érdekében a magyar alkotmány nem az egységes magyar nemzetből indul ki, hanem abból, hogy a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek államalkotó tényezők. Ennek részeként létrejöttek a nemzeti kisebbségek önkormányzatai, részben azzal a céllal, hogy azok a szomszédos országok számára mintaként szolgáljanak. Ezen túl a nemzetközi kisebbségvédelmi fórumokon való fellépéssel és az alapszerződésekkel Magyarországnak védőhatalmi szerepet kívántak formálni a szomszédos országokban élő magyarok vonatkozásában. Végül fontos eleme volt Antall elképzeléseinek, hogy a budapesti kormányzat a határon túli magyarok politikai szervezeteinek vezetőit mint az adott közösség legitim képviselőit ismerte el, támogatta továbbá nemzetközi szereplőkként való pozicionálásukat is, mind a kétoldalú kapcsolatokban, mind a nemzetközi fórumokon.

Ez a négy célkitűzés egy évtized alatt szükségszerűen megváltozott. A határon túli magyarságért vállalt politikai felelősség elfogadott politikai alapelvvé vált. Ugyanakkor a közép-európai magyar nemzeti kisebbségek együttes kezelése, az eltérő adottságok és az adott országok más-más magyarságpolitikai viszonyai miatt, inkább hátráltatja mintsem segíti a problémák kezelését. A „mozaiknemzet” metafora után, megjelent a „szerződéses nemzet” toposz, amely azt közvetíti, hogy az önálló entitásnak tekintett közép-európai magyar nemzeti kisebbségi csoportoknak sajátos viszonya van Magyarországhoz, és ebből adódóan sajátos kapcsolatokat kell kialakítaniuk a mindenkori magyar kormányzatokkal.

Az *autonómiapolitika* tekintetében az egyik nagy változás, hogy négy országban (Ausztria, Szlovénia, Horvátország, Szerbia), különböző elnevezéssel, létrehozták a magyar nemzeti tanácsokat. Egy másik fontos körülmény, hogy Romániában és Szlovákiában a magyar pártok kormányzati részvételének feltétele volt az autonómia követelések levétele a napirendről.²² Ezért az eredeti autonómia-követelést átértelmezve a szlovákiai és a romániai magyar politikai elit egyre gyakrabban a kormányzati részvétellel eddig elért közigazgatási, önkormányzati, gazdasági pozíciókat és a magyar nyelvű intézményességet tekinti az autonómia mozaik elemeinek, tehát nem egy mindent átfogó kisebbségi státútumban gondolkodik.

A *védőhatalmi szerep* az alapszerződésekkel sem valósult meg, hiszen a kisebbségi vegyes bizottságok önálló hatáskör nélkül működnek, és leginkább csak a problémafelvetésig jutnak el. Ráadásul az utóbbi öt évben a határon túli magyar közösségek politikai egysége megbomlott, vezetőik legitimitása több esetben megkérdőjeleződött. A magyar pártok egyre inkább részeseivé váltak nem csak az adott ország pártpolitikájának, hanem a magyarországi játszmáknak is.

²² Amikor az RMDSZ révén mégis bekerült a kormányprogramba a kisebbségi törvény terve, abból a kulturális autonómiára vonatkozó passzust elutasították a koalíciós partnerek. A 2009–2010-ben ez újra tematizálódott az újbóli kormányzati részvétellel.

A határon túli magyarság *intézményrendszere* ugyan kiépült, de alapvető fenntartási és hatékonyságbeli gondokkal küzd. Az adott szakpolitikai tevékenység legnagyobb gondja épp ennek az intézményességnek a sorsa, amely konkrét cselekvési programot igényel.

Ebben a megváltozott helyzetben egyelőre nem rögzültek az új viszonyokra vonatkozó, a pártok által kölcsönösen elismert alapelvek, ezért a működő támogatási programok is pártpolitikai kritikák kereszttüzebe kerültek. Ez egyben a szakmai korrekciót is ellehetetleníti.

5.3 A fentiekben már többször szóba került a kisebbségpolitikai partner, tehát a *magyar kisebbségi pártelíték* megváltozott szerepköre mint további fontos tényező a magyarságpolitika mai értelmezésében. 1996, illetve 1998 óta a kormányzati részvétel alapvetően megváltoztatja ezeknek a politikusoknak a szerepfelfogását. Az addigi magyar, döntően kulturális érdekképviseleti tevékenységet a regionális és gazdasági fejlesztési érdekek megjelenítése és az országos, nem csak nemzetiségi kérdésekben való tényleges politizálás váltotta fel. Ez eleve azokat a politikusokat hozta országosan és a magyar pártokon belül helyzetbe, akik ehhez megfelelő szakmai felkészültséggel bírtak. A problémák és a döntések hordereje miatt ezért az addigi magyar politikai, ideológiai, kulturális hálózatok dominanciáját a regionális gazdasági érdekcsoportok, vállalkozói hálózatok érdekérvényesítése váltotta fel. Mindez a kisebbségi politikára két vonatkozásban is visszahatott. Egyrészt az adott ország politikai-kormányzati munkájában való részvétel mentálisan is megköveteli a hasonulást a pozsonyi, belgrádi, bukaresti politikai kultúrához. S ez visszahat a saját társadalomról alkotott valóságzemléletre és a szervezési, politikai módszerekre. Másrészt az előbbi helyzetváltozásból adódóan az MKP és az RMDSZ meghatározó vezetői körében a kisebbségpolitika társadalomszervező, alulról építkező civil kooperatív módszereivel szemben a jogi, adminisztratív intézkedések, a forráselosztás és kijárási jelentősége vált meghatározóvá. De ez nem csak a szemléletváltással, hanem a magyar települési önkormányzatok növekvő súlyával és a számukra fontos érdekképviselettel is magyarázható. Az identitáspolitikai kérdések mellett ugyanis a társadalompolitikai, gazdasági problémákat is kezelniük kell. Mindez azt hozta magával, hogy a civil társadalomnak, a helyi aktivitásoknak egyre kisebb a befolyása a pártokra, és ebből adódóan a pártok társadalmi mozgósító ereje is folyamatosan csökken.

A „kisebbségi társadalom” mint célként kitűzött projekt fontos kérdése az, hogy az eddigi rehabilitációs (a kisebbségi helyzet kezelésre valamilyen állapothoz való visszatérés kilátásba helyező, a veszélyeztetettség érzetével integráló) retorika csökkenő mozgósító hatása mellett milyen más, új mozgósító ideológiával vagy modellekkel képesek hatékonyan megszólítani a kisebbségi közösségeket a kisebbségi politikai erők és politikusaik.

5.4 A magyarságpolitikán belül a támogatáspolitikai és a magyar-magyar kapcsolatok működtetése mellett meghatározó részterület a kisebbségi magyar közösségek érdekeinek *külpolitikai megjelenítése* Magyarországról. Gyakran elhangzik a kérdés, hogy miért nem sikerül hosszabb távon a budapesti kormányzatoknak a nemzetközi szinten és a szomszédságpolitikában eredményeket elérni. Miért kényszerül folyamatosan védekezésre, konfliktusenyhítésre a kisebbségi problémák nemzetközi képviseletében a magyar külpolitika? Er-

re a szokásos válasz kimerül az adott szomszédos ország asszimilációs kisebbségi politikájának taglalásában.

Mindenekelőtt érdemes leszögezni, hogy a 20. század külpolitikai gondolkodásában a kisebbségi kérdés jelentős változáson ment át: a wilsoni önrendelkezési elv az európai birodalmak felbomlásával létrejövő új államok legitimálására szolgált, és csak részben oldotta meg az európai nemzetiségi konfliktusokat. A Népszövetség kisebbségvédelmi rendszere csak az erőszakos asszimiláció megfékezését tűzte ki célul. A kor nagypolitikai gondolkodásban ugyanis egységes nemzetállamok létrehozása és működtetése volt a meghatározó. Arra számítottak, hogy ezekben az országokban a nyugat-európai példákhoz hasonlóan, fokozatosan megtörténik majd a kisebbségek asszimilációja. Erre azonban nem került sor. A második világháború katalizmája után a békeszerződésekhez – az első világháború utáni rendszertől eltérően – nem kapcsolódtak kisebbségvédelmi garanciák. A nemzetközi kapcsolatokban az emberi jogokra való hivatkozással próbálták ezt betölteni. Azonban a hidegháború miatt ez a kérdés Európában lényegében „lefagyott”. A helsinki folyamattal elkezdődött olvadás során a nyolcvanas években a bulgáriai törökök és a romániai magyarok ügye került a szélesebb nemzetközi nyilvánosság elé. De mindkettőről úgy tűnt, hogy a demokratikus átalakulás majd képes kezelni a nemzetiségi problémákat. (Ugyanúgy, ahogy ez a folyamat sikeresen lezajlott Dél-Tirol esetében, illetve a spanyol demokratikus átalakulás révén a baszkok és a katalánok esetében.) Ez azonban a rendszerváltással csak részben következett be.

Az új önálló nemzetállamok létrejötte az európai kisebbségvédelmi konvenciók bővülése és az uniós tagsághoz szükséges ember- és kisebbségjogi monitorizálás révén új kontextusokba kerültek az önálló államisághoz nem jutott, illetve az anyaországukba át nem települt kisebbségek. Az új szempontok egyikét a Baltikumban, Ukrajnában és a közép-ázsiai országokban élő orosz népesség problémái jelentik. A másik, több országot érintő kérdés a hátrányos helyzetben lévő roma népesség helyzete. A harmadik, szintén sok országot érintő probléma, az Európába más földrészekről bevándorlók integrálásának kérdése. Ezekhez képest a bulgáriai török, a macedóniai albánok és a különböző országokban élő kisebbségi magyarok politikai integrációja az adott országokban pozitív példa, mert mind pártjaik, mind etnikai szavazótáboraik az euroatlanti csatlakozás és a stabilizáció biztos támaszai. Ezért esetenként nehéz megérteni, hogy ezen a téren is számos, a kisebbségeket érintő probléma van, melyekkel foglalkozni kell.

A külpolitikai sikeresség vagy sikertelenség kérdésének eldöntése helyett sokkal fontosabbnak véljük azoknak a problematikus szempontoknak a számba vételét, melyek meghatározzák a magyar külpolitika mozgásterét e tárgyban.

a) A magyar közgondolkodás – és ezen belül a politika – számára sokszor még mindig nehézséget okoz *önmagát, saját problémáit nemzetközi összefüggésekben látni és megjeleníteni*. Ennek történelmi okait (a régióban kivételesen hosszú önálló államiság, berögzült kultúrfejlény-tudat a 19. századtól, a Kádár-korszak jóléti büszkesége stb.) itt nem kívánjuk elemezni. Ezzel szemben két megfigyelésünket szeretnénk kiemelni. Magyarországon a nemzetközi viszonyítási alap általában a nyugati országok helyzete, ezen belül pedig elsősorban az osztrák és a német példa. Ehhez képest a szomszédos országok teljesítményeihez sokkal ritkáb-

ban viszonyítjuk magunkat. Így ha gazdasági vagy identitáspolitikai konfliktusokra kerül sor, az általában váratlanul éri a magyar közvéleményt. A gazdasági versenyelőnyöket általában a magyarországi helyzet/elit ostromozásával, a kisebbségi-identitáspolitikai konfliktusokat pedig a másik ország kizárólagosságra törekvő nemzettudatával, nemzeti homogenizációra való törekvésével szokás elintézni. Szó nincs arról, hogy ne tartanánk fontosnak az európai mintakövetést, pusztán a problémáink regionális kontextualizálására, illetve ennek fontosságára hívjuk fel a figyelmet. Mennyiben ismert például Magyarországon a német Közép- és Délkelet-Európa stratégia? Miként viszonyulunk Lengyelország keleti politikájához? A kérdéseket lehetne folytatni.

A másik fontos szempont a magyar politikai megnyilatkozások történeti, kulturális meghatározottsága, és ennek túlhangsúlyozása. A magyar nemzetszemlélet meghatározó kulturális kódja „Trianon” és következményei, csakhogy ez a fajta hivatkozás a nemzetközi politikában összemosódik az új államok önálló történelemépítésével. Kulcskérdés ezért, hogy mennyiben sikerül sajátos, történelmi gyökerű problémáinkat, tehát a magyar kisebbségekkel kapcsolatos igényeinket, nem csak a kétoldalú viszonyban érvényes, európai, alapjogi, elvi konfliktusként bemutatni.

b) A magyar külpolitikának hagyományos prioritása és legfontosabb célja a vezető hatalmak előtti érdekérvényesítés. Ezért a diplomáciai munka súlypontja is erre a területre kerül. Ez így volt az elmúlt 60 évben, és így van most is az euroatlanti integráció és az Európai Unióhoz történt csatlakozásunk kapcsán. Jelenleg tehát az unión belüli érdekérvényesítésen van a legnagyobb hangsúly.²³ A nemzeti érdekek képviselőit az általános uniós politika azonban csak az egyik terepe kellene, hogy legyen. Fontos lenne az is, hogy bizonyos szakpolitikákra specializálódjon a külügyi munka (pl. mezőgazdasági politika, kisebbségi kérdések stb.). Ugyancsak az uniós tevékenységhez hasonló jelentőséggel kellene bírnia a regionális politikának. Ebben a vonatkozásban fel kell értékelődniük a térségbeli magyar nagykövetségeknek és az ott végzett munkának.²⁴ Jól példázza a magyar diplomácia lemaradását e téren az a tény, hogy a kilencvenes évek közepe óta nem akadt olyan szomszédországi magyar nagykövet, aki az adott ország nyelvén képes lett volna a médiában a magyar álláspontot rendszeresen és hatékonyan megjeleníteni.

c) Minden szakpolitika kulcskérdése, hogy *kik működtetik a rendszert*.²⁵ Ebben az esetben két apparátusról van szó: a diplomatákról, illetve a kérdéssel foglalkozó köztisztviselőkről. Ez utóbbi körbe tartoznak a volt Határon Túli Magyarok Hivatala, a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkárságának a munkatársai, valamint az Oktatási és Kulturális Minisz-

²³ Erről és a lehetőségekről ad átfogó tájékoztatást: Vizi Balázs: *A nemzetpolitika feltételrendszere az uniós tagság körülményei között*. Magyar Kisebbség, 2006/3-4. 39-65.

²⁴ Az, hogy a térségbeli konfliktuskezelés egyre nagyobb figyelmet igényelt az utóbbi másfél évtizedben, nem azonos a tervezett építkezéssel.

²⁵ Bővebben lásd: Bárdi Nándor: *Kik csinálják a magyarságpolitikát?* In Bárdi Nándor: *Tény és való*. Kalligram, Pozsony, 2004. 238-250.

térium és az Országgyűlés Külügyi Hivatalának érintett szakemberei. A magyar közigazgatás általános állapotát nem dolgoztuk megítélni. A vizsgált területen azonban alapvető kérdés, hogy húsz év alatt nem alakult ki egy olyan szakapparátus, amely megfelelő közigazgatási súllyal és szakmai ismeretekkel bírna a változó kormányzatok és vezetők politikai döntéseinek koherenciája megteremtéséhez, továbbá a döntések hatásait megbízhatóan tudná előre jelezni. Ennek egyik oka abban keresendő, hogy a nyelvtudás és a helyzetismeret miatt a kilencvenes években elsősorban határon túlról származók kerültek ezekbe az állásokba, akik mind a magyarországi, mind az „otthoni” „támogatóiknak” egzisztenciálisan ki voltak szolgáltatva. 2005 után a miniszterelnökségen egyre több nem határon túli származású köztisztviselőt alkalmaztak, ekkor azonban a helyismeret hiánya, a kapcsolattartás problémái ütöttek vissza. A másik – nem egyedül itt jelentkező – probléma, hogy az apparátuson belül nem alakult ki egy a szakmai ismereteket a politika felé közvetítő réteg. Ehhez kapcsolódik harmadik problémaként a szakmaiság érdekezérelt instrumentalizálása a politikusok részéről. A szakmaiságra való hivatkozás ugyanis gyakran pusztán kommunikációs elem vagy a párt-politikai csatározásban használt revolver.²⁶

Végezetül külön ki kell térnünk a külügyminisztérium személyi állományával kapcsolatos problémákra. Az apparátuson belül elsődleges szempont a külföldi kiküldetés elérése, ha lehet valamelyik nyugat-európai vagy tengeren túli nagykövetségre. Ez az igazodásra és függőségre alapuló szocializáció azonban nem kedvez az innovatív és kreatív működésnek. Feltehetően ez is közrejátszik abban, hogy a szomszéd országok diplomatái szerint a magyar diplomáciai kart a konfliktuskerülés, az óvatosság, a körülményeskedés jellemzi, a kisebbségi magyar politikusok pedig a kezdeményezőképeség hiányát szokták kiemelni.²⁷

d) A magyarországi kezdeményezőképeség hiányához, illetve a kiegyensúlyozatlan, hol számon kérő, hol figyelmetlen külpolitikai működéshez a *berögzült félelmeink* is hozzájárulnak. Az egyik ilyen beidegződés szerint a határon túli kisebbségi magyarokkal kapcsolatos magyarországi kezdeményezések udvariatlanok, egyoldalúak, és a szupremácia igényét kifejező, más országok vagy épp a kisebbségi magyar közösségek életébe való beavatkozások. Ugyanakkor ennek az ellenkezője is felmerül időnként. Az a félelem tehát, amikor a magyar állam gesztusairól úgy vélik a döntéshozók, hogy azt a másik ország, a határon túli magyar közösségek, vagy a hazai politikai ellenfelek a gyengeség, koncepciótlanság, túlzott engedékenység jelének tekintik majd.

²⁶ Erre jó példa a kettős állampolgársággal kapcsolatos vita, ahol csak a kampány során születtek meg a legkülönbözőbb szempontok szerinti „szakmai hatástanulmányok”. A politikai kommunikáció és a gyakorlat kettősségére jó példa a Szülőföld Alap működése, ahol a fejlesztéspolitika uniós mintáira hivatkoznak, miközben a célprogramok, döntések politikai alkuk eredményei.

²⁷ Állításaink személyes beszélgetéseken alapulnak, tudományosan ezeket az apparátusokat nem vizsgálták. Mivel egy-egy személyes beszélgetésben ezeket az állításainkat felvetettük, az apparátus tagjai is megerősítették a leírt tapasztalatokat.

6. A TOVÁBBGONDOLÁS LEHETŐSÉGEI

Dolgozatunk elején egy új beszédmód kereteinek kialakítását jelöltük meg célként. Reményeink szerint elemzésünk is közvetített egy koherens szemléletet. A következőkben előbb négy – már folyamatban lévő és mások által is érzékelt – szemléleti változást szeretnénk kiemelni. Ezt követően egy, a nyelvészetben már működő kifejezést szeretnénk tágabb magyarságpolitikai értelemben adaptálni. Végezetül a politikai kibontakozás lehetséges lépéseit jelezzük.

6.1 a) A magyar társadalmi önismeretet az 1989 előtti korszakhoz való viszony tisztázatlanságán túl, annál általánosabban az torzítja el, hogy az adott nemzetközi, gazdasági, politikai adottságokat és jelenségeket elsősorban nem *kívülről és viszonylatokban, folyamatokban látjuk és láttatjuk*, hanem meghatározóan a múltunk, a saját belső pozícióink és traumáink felől. Mindez a saját közösségünk méretének, kulturális és gazdasági pozíciónak – a szomszédokkal összevetett – értelmezésében különösen élesen látszik. A régióban általános sztereotípiá, hogy „a magyarok” gőgösek és még mindig „birodalmi tudatuk” van.²⁸ Számunkra nem ennek az imázsnak a változtatása az elsődleges, hanem az, hogy a közösségi politikában és a magyar kisebbségek problémáinak értelmezésében a külső feltételeket és lehetőségeket vegyük számba és állítsuk középpontba a múltunk, belső, kölcsönös sérelmeinek versenyztetése helyett. Ez témánk esetében nem Trianon-felejtést, hanem de-trianonizálást jelent: ha a magyar közoktatásban és kultúrában sokkal többet tudnak a térségről, mint a szomszédos országokban, ennek révén kialakulhat olyan politikai közfelfogás, amelyben a magyarországi egyének, vállalkozók, intézmények az egyes országok irányában megtalálják azokat a közös „piaci” pontokat, amelyek fontossá tehetik „a szomszéd” számára magyarországi kapcsolatokat. Ez is egyfajta verseny a nemzeti kultúrák között, de nem a szupremácia, hanem a kooperációs hatékonyság érdekében.

Ezen az optikán át nyilvánvaló, hogy a Kárpát-medencében több modernizációs központ működik párhuzamosan. Ezek között Budapest a magyar nemzeti azonosságtudat újrateremtésében és közvetítésében foglal el egyedül központi helyet.

b) Egy új közösségi és identitáspolitikai kialakulása érdekében túl lehet lépni azokon a félelmeken, amelyek az etnikulturális közösség integráló és egyben a többségtől elhatároló funkciójához kötődnek illetve a többes kötődések, mint valamiféle azonosságtudatbeli erodálást állítják be. Szembe kell nézni azzal, hogy a nemzetépítésnek nem a partikuláris etnikai kizárólagosság a tartalma, hanem a polgári (civil) intézményességgel együtt a *társadalomban ható kulturális integráló, önszervező adottság*. Az önmagunk közösségben való elhelyezéséhez a világnézeti, társadalmi adottságokon túl oda tartozik az kulturális emlékezet is, amely együttesen minden adott esetben más és más formaváltozatban nemzetiesítettésként jelenik meg.

²⁸ Erre jó példa történelem tankönyveink tartalma, amely nem ellenséges vagy lekezelő a szomszédokkal, hanem nemigen szól róluk, sokkal inkább közgondolkodásunkhoz hasonlóan nyugati vonatkozásokat mutat be mintaként. Ugyanez megfigyelhető politikai gondolkodásunkban, ahol például Németország és Lengyelország geopolitikai stratégiája kevés figyelmet kap.

Tehát a politika és a társadalomtörténet metszéspontjában a nemzetépítés áll, amely ma már nem kizárólag a homogén nemzetállam megteremtését célozza meg. A már említett párhuzamos nemzetépítéseken túl (szomszédos népekkel, a magyar kisebbségi közösségekben) fontos tudatosítani, hogy míg az egyetemes magyar cél a többnemzetű államok (a konszociális modell) általánossá tétele lehet a régióban, addig Magyarországon a hazai nemzetiségek mai társadalmi potenciáljából kiindulva a konszociális modell csak részben teljesülhet ki. Esetünkben inkább a többközpontú magyarság intézményesítése lehet az elvárás. Mindebben a nemzetépítés modern formáinak tudatos adaptálása segíthet.²⁹ Egyrészt az államhatárok feletti szerveződésekben (eurorégiók, több országot érintő gazdasági, fejlesztési projektben, európai pártcsaládokban) való részvétel, illetve a nem országos/állami szinten kezdeményezett együttműködések minél sűrűbb hálózatának létrehozása lehet a cél: határmenti és testvértelepülések-, azonos felekezetrészek-, civil egyesületek-, médiák-, tudományos és kulturális intézmények között. Másrészt a kisebbségi magyar közösségek önálló intézményrendszerének hatékony működtetésének támogatása. Harmadrészt a globalizációs kihívásokra kell sajátos – inkább adaptivitásra és az elzárkózásra fókuszáló – válaszokat adni a médiafogyasztás és az oktatás piacán. Negyedrészt pedig – ebben az írásban sokadszorra hangsúlyozva – a magyarság és Magyarország ismerete terén, a szomszédos országok nyelvén folyamatos és expanzív tájékoztatásra van szükség az internet és a nem állami médiák felhasználásával. A nemzetépítés civil és polgári normái azért fontosak, hogy az etnikai közösség teljesítményeinek felmutatása és szimbolikája ne a közép-európai nemzeti szupremáciák versenyébe torkoljon. (Ebben a felfogásban a nemzetállam-építés helyett az államnemzet-építés jövőképe a domináns.) Az arányok döntő kérdését nem lehet általában szabályozni, de jól tudjuk, hogy pl. az *Álmok álmodói* kiállítás és a magyar korona (másolatának) dunai hajóztatásának *szimbolikus üzenete* között milyen szemléleti különbség van. Ugyanígy a *gesztusok* terén teljesen más a funkciója annak, ha pl. egy történeti munkában a ma nem Magyarországhoz tartozó városok nevét a mai névalakban tüntetik fel a megértés kedvéért, avagy egy szomszédországi, nem magyar közösség előtti, magyar nyelvű előadásban a mai, hivatalos névalakot használják.³⁰

c) A magyar kérdésben, mivel egy megoldatlan problémáról van szó, *gyakran az elvárások, megvalósuló jelenségekként tematizálódnak*. Majd ezt kérik számon a helyzetértékelések során. A többször említett „magyar társadalom” projekt erre jó példa, amelyet leg-

²⁹ Csergő Zsuzsa–Goldgeier, James M.: *Nationalist Strategies and European Integration*. In Kántor Zoltán–Majtényi Balázs–Ieda Oszamu–Vízi Balázs–Halász Iván (eds.): *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection*. Slavic Eurasian Studies nr. 4. Hokkaido University, Sapporo, 2004, 270–302.

³⁰ Az előbbire példa: „*En voltam a legjobb középkorász a Postán*” Engel Pál történésszel Banyó Péter beszélget. Beszélő, 2001. 2. sz. 56–64.; Az utóbbi névhasználati gesztusra példa Tamás Pál 2009. február 23-i előadása Pozsonyban, a szlovák-magyar értelmiségi fórum nyilvános rendezvényén. Itt, egymás között, még a szlovák-magyar megbeszélés szlovákiai magyar – multikulturális – hívei is elcsodálkoztak ezen, hisz számukra ez a szlovák nacionalisták egyik igényének elfogadását jelentette. Vajon egy angol vagy francia értelmiségi, anyanyelvű előadásában, nem az anyanyelvén használta volna-e az európai városneveket? A nem ízlésünk szerint való korona-utaztatás és a *bratislavázás* dolgában nem kétséges polgártársaink jószándéka, de itt léphet közbe az a józan társadalmi kontroll, amely ma nemigen működik, mert a félelmek és számonkérések rángatnak.

inkább a tömbmagyar területeken (a nyelvhasználat révén) a külső szemlélőként is elfogadhatunk, annál is inkább, mert pl. a székelyudvarhelyi magyarok is így élik meg ezt. Miközben a város gazdasága (nagyobb vállalatai) alapvetően a romániai, román üzleti hálózatok részesei. Maga a kisebbségi helyzet végső és egyszerű megoldása is kétséges, ezért érezzük hitelesebbnek, ha a probléma/problémák *kezeléséről* beszélünk. A „megoldás” reménye benne van az „autonómia” és a „nemzetegyesítés” kifejezésekben épp úgy, mint a „kettős állampolgárság” szimbolikus tartalmában. De ha alaposabban megnézzük, az autonómia-tervezetek tömegén túl, a helyi társadalmak szintjén a magyar politikai elitek vajon milyen társadalompolitikai megvalósításokat tudnak felmutatni. Hogyan sikerült a saját közösségen belül a politikai plurarizmus intézményesítését és a politikai képviselők demokratikus elvek alapján működő kiválasztódását megoldani? Az utóbbi tíz évben, a saját társadalmuk kapcsán, milyen döntéseket voltak képesek megvalósítani, és mennyiben az interetnikus és hatalmi alkuk határozták meg a politizálásukat? Elfogadhatjuk azt, hogy az autonómia megadása automatikusan megoldaná a mai regionális kooperációs képtelenségeket? (Pl. Komárom – Dunaszerdahely, vagy épp Csíkszereda – Székelyudvarhely, Szabadka – Zenta között?) Írásunkban épp ezért a jelszóvá vált jövőkép – az autonómia – helyett a kisebbségi közösségek konkrét kívánságaira helyeztük a hangsúlyt. A legveszélyesebb elvárás a „nemzetegyesítés” politikai retorikája. Ugyanis ez nem csak azt hordozza magában, hogy ez egy felülről irányított folyamat, hanem azt is, hogy aki itt a regionális és közösségi másságot erősíti, más kötődéseket is intézményesít, az a közös nemzeti cél, norma alól húzza ki magát, és könnyen megkaphatja a nemzetietlenség vádját. Miközben kisebbségtörténeti tapasztalat, hogy *egy-egy kisebbségi közösség vagy vezetői csoport annál hatékonyabban tudta érdekeit érvényesíteni, minél jobban képes volt mind az anyaország, mind saját államának a törekvéseit adaptálni, a maga regionális sajátosságai szerint.*

d) Nem pusztán módszertani kérdés, hogy a problémák kezelése érdekében vajon stratégiákat, autonómia-terveket, kommunikációs *brandeket* dolgozzunk, dolgoztatunk ki, vagy olyan *mechanizmusokat, intézményességet hozunk létre, amelyek kreatív megoldásokra, hatékony közvetítésre és folyamatos problémakezelésre képesek.* Ez utóbbi esetben a társadalmi reflektáltság is elengedhetetlen, hiszen ez segítheti leginkább egy általánosan elfogadott közösségi beszédmód kereteinek kialakítását.

6.2 Fontos lenne, hogy a jelenlegi nemzeti reintegrációs, nemzetegyesítő retorika helyét az ún. *határtalanítás programja* váltsa fel. A nyelvészek a határtalanítás kifejezését azokra a törekvésekre használják, amelyeknek célja, hogy a magyarországi nyelvészeti kiadványokban jelentőségüknek megfelelően jelenjenek meg a magyar nyelv határon túli nyelvváltozatai is. Tehát, hogy az alapkiadványok ne csak a magyarországi, hanem az egyetemes magyar nyelvvel foglalkozzanak, „amely a magyarországi magyar nyelvváltozatokon kívül magába foglalja

a határon túli magyar beszélőközösségek által beszélt nyelvváltozatokat is”.³¹ A határtalanítás kifejezés tehát arra utal, hogy az egyetemes magyarságnak a határon túli közösségek is részei, és hogy ez a magyarországi, nemzeti kulturális és történelmi tapasztalatok mellett magában foglalja a magyar kisebbségi közösségek eltérő, és egymással párhuzamosan működő kulturális és történelmi tapasztatait. Ezzel a többközpontúsággal a magyarországi identitáspolitikának minden esetben számolnia kell. A kulturális pluralizmus érzékeltetése mellett a határtalanítás kifejezés azért is megfelelőbb a „nemzeti reintegrációnál”, mert feloldhatja a politikai és kulturális nemzet eltérő fogalmaiból adódó európai és különösen a szomszédországi félreértelmezéseket, valamint segítheti azokat a programokat, amelyek a magyar állam a térség nemzetépítéseiben belüli átalakulási folyamatok befolyásolása érdekében indíthat.

Kulturális örökségünk fejlesztése mellett szakítani kell azzal a Magyarországon megjelenő homogenizáló elvárással, amely szerint „a Kárpát-medence országaiban élő, magát magyar nemzetiségűnek valló emberek gondolatvilága, eszmerendszere, értékhierarchiája, nemzet-tudata, attitűdrendszere, szocializációja azonos. Ez a homogenizáló látásmód természetesen felületes, végletesen leegyszerűsítő, nemegyszer mitizáló jellegű, tehát a vágyálmokra, illetve valós vagy vélt történelmi hagyományokra épül, és ráadásul káros is.”³²

6.3 A jelenlegi helyzetből való kilépést a szakértői anyagok motiválhatják, és különböző lehetőségekre hívhatják fel a figyelmet. Egy a mainál céltudatosabb magyarság- és kisebbségpolitika kialakításának alapfeltétele a *magyarországi pártok konszenzusának kialakítása néhány alapkérdésben*. Ennek előfeltétele a határon túli magyarok ügyének mellőzése a parlamenti választási kampányból, illetve a határon túli magyar politikai szervezetek távolmaradása ettől. A második lépésben a magyarországi pártoknak a magyarságpolitika alapkérdéseiben szükséges megegyezniük, és folyamatos egyeztető fórumot létrehozni. Ugyanakkor szerencsés lenne, ha a kisebbségi magyar pártok és országos kisebbségi szervezetek révén minden kisebbségi magyar közösség létrehozná a maga legitím egyeztető fórumát, amely egy-egy regionális fejlesztési tervet dolgozna ki. Az alapelvek és a regionális fejlesztési elképzelések tisztázása után lehet a budapesti kormányzat magyarságpolitikájának intézményes és külpolitikai kereteit és programjait meghatározni. El kell gondolkodni azokon az intézményes vagy civil, informális mechanizmusokon is, amelyek révén a magyarországi közvélemény és politika számot vet a határokon túli magyarok helyzetével, megismeri történetüket, és a mindennapi életben is találkozva velük immár nem néprajzi érdekességként vagy munkaerőpiaci veszélyként, illetve lehetőségként, szűk belpolitikai célokra felhasználható eszközként, hanem a fentiekben vázolt, sokrétű közösségi identitás alanyaiként tekint rájuk.

Az út kétségtől hosszú lesz, de ettől még el kell indulni rajta.

³¹ [ht.nytud.hu/hu/online/present.php?action=hatartalanitas](http://nytud.hu/hu/online/present.php?action=hatartalanitas)

³² Huncik Péter: *Etnikai immundeficitos szindróma – EIDS*. Beszélő, 2003/1-2. 44.

IRODALOM

- Az új magyar külkapcsolati stratégia előmunkálatai.* Magyar Kisebbség, 2006/3-4.
- Bakk Miklós: *Politikai közösség és identitás.* Komp-Press, Kolozsvár, 2008.
- Bárdi Nándor: *Szükség, mint esély. Lehetséges-e a magyarságpolitikát szakágazatként elgondolni?* [I-II.] Kommentár, 2006/5. 54-57. 2006/6.
- Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarok kapcsolattörténete. Problémakatalógus.* Kalligram, Pozsony, 2004.
- Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008.
- Csergő Zsuzsa–Goldgeier, James: *Nationalist Strategies and European Integration.* In: Kántor, Zoltán, Majtényi, Balázs, Ieda, Osamu, Vizi, Balázs, and Halász, Iván (eds.): *The Hungarian Status Law: Nation Building and/or Minority Protection.* Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo, 2004.
- Duray Miklós: *Önrendelkezési kísérleteink.* Méry Ratio, Somorja, 1999.
- Jancsó Benedek: *A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa.* Magyar Szemle, 1927. szeptember.
- Losoncz Alpár: *Európa-dimenziók.* Forum, Újvidék, 2002.
- Lőrincz Csaba–Németh Zsolt–Orbán Viktor–Rockenbauer Zoltán: *Nemzetpolitika '88–'98.* Pro Minoritate, Budapest, 1998.
- Németh Zsolt: *Magyar kibontakozás.* Püski, Budapest, 2002.
- Osamu Ieda (ed.): *Beyond Sovereignty? From Status Law to Transnational Citizenship.* Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo, 2006.
- Öllös László: *Az egyetértés konfliktusa. A Magyar Köztársaság alkotmánya és a határon túli magyarok.* Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008.
- Öllös László: *Emberi jogok – Nemzeti jogok. Emberi és polgári jogok-e a nemzeti kisebbségek jogai?* Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja – Dunaszerdahely, 2004.
- Salat Levente: *Etnopolitika. (Konfliktustól a méltányosságig).* Mentor, Marosvásárhely, 2004.
- Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában.* Ister, Budapest, 1998.
- Szarka László: *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák.* Lucidus, Budapest, 2004.
- Szarka László–Vizi Balázs–Majtényi Balázs–Kántor Zoltán (szerk.): *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában.* Gondolat, Budapest, 2007.
- Tabajdi Csaba (szerk.): *Esélyek és veszélyek. A kisebbségi önazonosság megőrzésének európai tapasztalatai.* Codex Print, Budapest, 2002.
- Tabajdi Csaba (szerk.): *Pro minoritate Europae – Az európai kisebbségekért.* EU-Ground, Budapest, 2009.
- Tabajdi Csaba: *Az önazonosság labirintusa. A magyar kül- és kisebbségpolitika rendszerváltása.* CP Stúdió, Budapest, 1999.
- Törzsök Erika: *Kisebbségek változó világban.* A Református Egyház Misztófalusi Kis Miklós Sajtóközpontja, Kolozsvár, 2003.